

ANAYASA MAHKEMESİ'NE BİREYSEL BAŞVURUDA KABUL EDİLEBİLİRLİĞE DAİR BİR USUL SORUNU OLARAK BAŞVURU YOLLARININ TÜKETİLMESİ KURALI VE KANUNLA KURULAN TAZMİNAT KOMİSYONLARI*

THE RULE OF EXHAUSTION OF REMEDIES AS A PROCEDURAL
PROBLEM RELATED TO THE ADMISSIBILITY IN THE
INDIVIDUAL APPLICATION TO THE CONSTITUTIONAL COURT
AND COMPENSATION COMMISSIONS SET UP UNDER LAW

Abdulkadir KARAARSLAN*

Özet: İç hukuk yollarının tüketilmesi kuralının uluslararası hukuken temel ilkelerinden olduğu kabul edilmektedir. Bu kural uyarınca temel haklarının ihlal edildiğini iddia eden bireylerin uluslararası başvuru yollarını tüketmeden yerel başvuru yollarını tüketmesi gerekmektedir. Bu kural usule ilişkin bir kabul edilebilirlik kriteri olarak AYM tarafından da bireysel başvuruda uygulanmaktadır. Dolayısıyla bireylerin AYM'ye başvurmadan önce idari ve yargısal başvuru yollarını tüketmeleri gerekmektedir. Bu kuralın istisnaları bulunmaktadır. AYM'ye veya uluslararası bir mahkemeye başvurulduğu anda mevcut olmayan ancak yerel makamlarca sonradan kurulan başvuru yollarının da bazı durumlarda tüketilmesi gerekmektedir. Türkiye uygulamasında yasayla kurulan tazminat komisyonları bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Başvuru Yollarının Tüketilmesi, Tazminat Komisyonları, Bireysel Başvuru

Abstract: The international rule of exhaustion of domestic remedies is considered as one of the basic rules in international law. A person alleging the breach of his/her individual rights should make use of domestic remedies before lodging an application to an international committee (court or another tribunal). This rule, being a procedural admissibility criteria, is also applied by the Turkish Constitutional Court during the examination of the individual application to the court. Thus, anyone who asserts that any of his/

* Bu makale, yazar tarafından Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora programı çerçevesinde hazırlanmakta olan doktora tezinden türetilerek yazılmıştır. Makale doktora tezinde yer alan tespitleri ve varılan kanuları içermektedir.

** Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Öğrencisi, e-mail: abdul_kadirtr@yahoo.fr.

her fundamental constitutional rights was violated is first required to use other administrative and judicial mechanisms before lodging an application to the Constitutional Court. However, it is recognized that there are some exceptions to the rule of exhaustion of remedies. In some cases, the applicants are required to use the remedies that have been created after lodging an application to the Court. In Turkey, the Compensation Commissions set up by law should be recognized as such remedies.

Keywords: Exhaustion of Remedies, Compensation Commissions, Individual Application

GİRİŞ

Bireysel başvuru, temel hak ve hürriyetlerin ihlali neticesinde mağduriyete uğrayan kişilere, bu ihlallerin neticelerini ortadan kaldırma olanağı sağlayan bir hukuk yolu olarak tasarlanmıştır. Bu çerçevede, yoğun insan hakları ihlallerinin yaşandığı II. Dünya Savaşından sonra Federal Almanya'da ve diktatör Franco rejiminin¹ ardından gelen yeni anayasal dönemde İspanya'da bireysel başvuru uygulamasına yer verilmesi anlamlıdır. Bireysel başvuru kurumu ile bireylerin doğrudan etkilendikleri ve temel haklarını ihlal ettiklerini düşündükleri tüm kamu gücü işlemlerine karşı anayasa mahkemelerinden bizzat hukuki koruma talebinde bulunmalarına olanak sağlanması amaçlanmıştır.²

12 Eylül 2010 tarihinde halkoylamasına sunulurken kabul edilen 7 Mayıs 2010 tarihli ve 5982 sayılı Kanun ile Anayasamızda yapılan değişiklikle,³ Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) bireysel başvuru usulü kabul edilmiş ve Mahkeme Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) ulusal düzeyde uygulanmasından ve insan haklarını etkin

¹ Franco diktatörlüğü boyunca, İspanya hukuk camiası insan hakları ve hukuk devleti ilkelerine bağlı yeni bir anayasal sistemin inşası amacıyla batı Avrupa demokrasilerine ve uygulamalarına bakmaktaydı. Diktatörlüğün sona ermesinden sonra ise, Avrupa insan hakları koruma sistemi ve mahkemesi İspanya'nın yeni anayasal düzeninin kurulmasında referans noktası oldu. 1978 tarihli İspanya Anayasası ile kurulan İspanyol Anayasa Mahkemesi 1949 tarihli Alman Temel Yasası çerçevesinde şekillendi. İspanyol Anayasa Mahkemesine temel hak ve hürriyetlerin ihlali iddialarını inceleme yetkisi tanındı. Bkz. Luis Lopez Guerra, "Spain and the European Court of Human Rights: Individual Applications and Recourse de Amparo", *Journal of Constitutional Law*, Vol. 4, Issue 7, Ankara, 2015, s.68 vd.

² Ece Göztepe, *Anayasa Şikâyeti*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 530, AÜHF, Döner Sermaye Yayınları No: 45, Adalet Matbaacılık, Ankara, 1998 s.3.

³ Halkoylamasında seçmenlerin %57,88'i "evet", %42,12'si ise "hayır" oyu kullanmıştır. Resmî sonuçlar için bkz. 23 Eylül 2010 tarih ve 27708 sayılı Resmî Gazete.

şekilde korumaktan sorumlu kılınmıştır.⁴ Bu düzenleme uyarınca, Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, AİHS kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla AYM'ye başvurabilme olanağı getirilmiştir. Diğer bir ifadeyle bireysel başvuru, temel hak ve hürriyetleri yasama, yargı ve yürütme organı işlem, eylem ve ihmalleri nedeniyle ihlal edilen bireylerin başvurabildikleri kendine özgü bir başvuru yolu olarak hukuk sistemine dâhil olmuştur.

Bireysel başvuru kurumunu iç hukukumuza entegre eden Anayasa değişikliğinin gerekçesinde, temel amacın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) önüne giden⁵ başvuruların azaltılması olduğu belirtildikten sonra bireysel başvurunun bireylerin sahip oldukları hak ve özgürlüklerin daha iyi korunmasını sağlayacağı, kamu organlarını Anayasa ve yasalara uygun davranma konusunda zorlayacağı belirtilmiştir.⁶Bu gerekçeden anlaşılacağı üzere, bireysel başvuru kurumunun hukuk dünyasına katılmasının öncelikli amacı AİHM önüne taşınan başvuruların sayısını azaltmak, böylelikle bir yandan AİHM'nin ikincil yetkisi kuralı gereği AİHS'nin iç hukukta öncelikli olarak korunması hedefini gerçekleştirmek, diğer yandan AİHM'nin ağırlaşan iş yükünün azalmasına katkıda bulunmak olmuştur.

⁴ Musa Sağlam, Bireysel Başvuru-İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri (Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi), Musa Sağlam (Editör), Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Güçlendirilmesi Ortak Projesi, Avrupa Konseyi, Ankara, 2013, s.1, İbrahim Çınar, "Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı İle Mahkemenin Kişi Bakımından Yargı Yetkisi Konusunda Verdiği Kararlar", Haşim Kılıç'a Armağan, Editörler: Ali Rıza Çoban, Serdar Güleler, Musa Sağlam, Hüseyin Ekinci, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015, s.1295.

⁵ Türkiye'nin AİHM'nin yetkisini kabul ettiği 1987 yılından itibaren hakkında verilen 3182 karardan 2812'sinde AİHS hükümlerinin ihlal edildiği sonucuna varılmıştır. Bkz. 1959-2015 AİHM Ülkeler Karar Grafiği, Erişim Tarihi: 16.03.2016, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2015_ENG.pdf.

⁶ Sevtap Yokuş, "Türkiye'de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti)", Sevtap Yokuş (Editör), Türkiye'de Anayasa Şikâyetini Hazırlayan Koşullar, Seçkin Kitabevi, Ankara, 2014, s.33, Ece Göztepe, "Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Hakkının 6216 Sayılı Yasa Kapsamında Değerlendirilmesi", *Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi*, Sayı 95, 2011, s.14, Nilay Arat, "2010 Constitutional Amendments- 'Balance Sheet' of Constitutional Complaint Mechanism in the Light of Constitutional Court's Judgments on Cases from Administrative Courts", *European Review of Public Law*, Vol.25, No.3, 2013, s.1430.

Bireysel başvuru kurumunun amacı ve işlevi dikkate alındığında, bireylerin temel hak ve hürriyet ihlalleri iddialarını çok çeşitli nedenlere dayandırarak AYM önüne taşıyabilecekleri aşikârdır. Yeni bir hak arama yönetimi olarak hukuk sistemine dâhil olan bireysel başvuru nedeniyle AYM'nin ciddi bir iş yükü sorunu ile karşı karşıya kalması ve temel hak ve hürriyetlerin korunmasına ilişkin görevini gereği gibi yerine getirememesi muhtemeldir.⁷ Bireysel başvuru uygulamasında kabul edilebilirlik kriterleri, gereksiz veya usulüne uygun olmayan başvuruların hızlı bir şekilde sonuçlandırılarak, Mahkeme'nin önem teşkil eden gerçek hak ihlallerine ilişkin başvuruları incelemesine olanak sağlayan kurallardır. AİHM uygulamasında da sıklıkla başvuru kabul edilebilirlik kriterleri, Mahkeme'nin ciddi iş yükünün azalmasına katkıda bulunmaktadır. AİHM'ye yapılan başvuruların ancak %3'ünün esasan inceleniyor olması kabul edilebilirlik incelemesinin önemi ve iş yükü yönünden ağırlığını da ortaya koymaktadır.⁸

6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un (6216 sayılı Yasa) 48/1. maddesi bireysel başvuru hakkında kabul edilebilirlik kararı verilebilmesi için 45 ilâ 47. maddelerde öngörülen şartların taşınması gerektiğini belirtmektedir. Bireysel başvuru yargılamasında bu süzgeç görevi kabul edilebilirlik kriterleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bireysel başvuruda öncelikle bireysel başvuru bürosu tarafından belirtildiği üzere başvuru formu ve ekleri şekli incelemeye tabi tutulmakta ve akabinde otuz günlük başvuru süresi incelenmektedir. Komisyon ve Bölümler aşamasına ge-

⁷ Bireysel başvurunun Avrupa modeli olarak kabul edilen Almanya'da 1951 yılından 2003 yılının sonuna kadar 14000 şikâyette bulunulmuştur. Bu şikâyetlerde %2,5 oranında başarı sağlanmıştır. Mahkemenin daireleri tarafından yapılan incelemelerde son beş yıllık bilançosu ise şöyledir: 2011 yılında 5744 başvurudan 93'ü, 2012 yılında 5327 başvurudan 148'i, 2013 yılında 6238 başvuran 91'i, 2014 yılında 6292 başvurudan 121'i, 2015 yılında 5884 başvurudan 111'i başarılı olmuştur. Bkz. Winfried Hassamer, "Anayasa Şikâyeti ve Buna İlişkin Sorunlar (Almanya'da Temel Hak Şikâyeti Hakkında Rapor)", Anayasa Yargısı, Cilt 21, 2004, s.1, Bkz. Ayrıca ayrıntılı Almanya Federal Mahkemesi istatistikleri için, s.20, Erişim Tarihi:24.04.2016, http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Statistik/statistics_2015.pdf?__blob=publicationFile&v=3.

⁸ Bkz. Ayrıntılı İstatistikler için, Erişim Tarihi: 06.08.2015, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_annual_2014_FRA.pdf. Ayrıca, Almanya Federal Mahkemesi'ne yapılan başvuruların büyük bir bölümünde kabul edilebilirlik incelemesi neticesinde elenmektedir. Mahkeme'de bu incelemeyi yapmakla görevli üç kişilik bir komite tarafından incelenmektedir. Kabul edilebilirlik aşamasından geçen başvurusu sayısı %1'in altındadır. Bkz. Winfried Hassamer, a.g.e, s.4.

çildiğinde, öncelikle mükerrer başvurular tespit edilmeye çalışılmakta daha sonra Mahkeme'nin kişi, yer, zaman ve konu bakımından yetkisi ele alınmaktadır. Başvuru yollarının tüketilmesi bu sıralamada usule ilişkin incelenen son kabul edilebilirlik kriteridir. Başvurunun esasına girilmesini gerektiren açıkça dayanaktan yoksunluk, başvuru hakkının kötüye kullanılması, başvurunun anayasal açıdan önem taşıması ve önemli bir zarar bulunmaması kriterleri ise sırasıyla en son incelenmektedir. Her ne kadar bu kabul edilebilirlik kriterleri kapsamında yer almasa da düşme kararları bu incelemelerin hemen ertesinde gerektiği takdirde verilmektedir. Bu çerçevede bireysel başvuruda AYM'ye temel hak ve hürriyetlerin ihlali iddiasıyla başvurulmadan önce, hak ihlalinin ortadan kaldırılmasına elverişli tüm başvuru yollarının tüketilmesi gerekmektedir. Usule ilişkin bir kabul edilebilirlik kriteri olan başvuru yollarının tüketilmesi kuralı bireysel başvuru kurumu ile getirilen temel hak ve hürriyetlerin korunmasına ilişkin mekanizmanın ikincil niteliğinin tezahürüdür.

Bu çalışmada bireysel başvuruda uygulanan usule ilişkin bir kabul edilebilirlik kriteri olan başvuru yollarının tüketilmesi kuralı ve bu çerçevede yasa ile kurulan ve ihlal iddialarını gidermeye elverişli olan tazminat komisyonlarının görevleri ve başvuru usulleri incelenecektir.

I. BAŞVURU YOLLARININ TÜKETİLMESİ KURALI

AYM'ye temel hak ve hürriyetlerin ihlali iddiasıyla başvurulmadan önce, hak ihlalinin ortadan kaldırılmasına elverişli tüm başvuru yollarının tüketilmesi gerekmektedir. Bireysel başvuruya ilişkin yasal ve anayasal metinler incelendiğinde öncelikle Anayasa'nın 148/3. maddesinde; "Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır." hükmünün yer aldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, 6216 sayılı Yasanın 45. maddesinin 2. fıkrası da "İhlale neden olduğu sürülen işlem, eylem ya da ihmâl için kanunda öngörölmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir." hükmünü içermektedir.⁹ Bu

⁹ AYM İctüzüğü'nün 64. maddesinin iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin kısmı şu şekildedir: Bireysel başvurunun, başvuru yollarının tüketildiği tarihten, başvuru yolu öngörölmemişse ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılması gerekir.

hükümler uyarınca, temel hak ve hürriyetlerin öncelikli olarak korunması diğer yargısal ve idari mekanizmaların görev alanına girmektedir.¹⁰ Anayasa'da tüketilmesi gerekli olağan kanun yolları kavramı yer almakta iken, 6216 sayılı Yasada idari ve yargısal yollar kavramı kullanılmaktadır. Bu durum karışıklık yaratmaya elverişli olsa da¹¹ Anayasa ve kanun hükümleri birlikte değerlendirildiğinde, tüketilmesi gerekli başvuru yollarının olağan yasa yolları olduğu anlaşılmaktadır.¹² Bu bağlamda, başvuru yollarının olağanüstü kanun yollarını tüketme gereklilikleri bulunmamaktadır. Kanun yolu kavramı; bir hâkimin ya da mahkeme kararının, kararı veren merci ya da bir üst merci tarafından kontrol edilmesidir. Kesinleşmemiş karar ve hükümler için başvuru kanun yolu olağan kanun yolu olarak adlandırılırken; kesinleşmiş karar ve hükümler¹³ için başvuru kanun yolu olağanüstü kanun yolu olarak adlandırılmaktadır.

Konuya ilişkin olarak, AİHS'nin 35. maddesinde de "Uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen prensiplerine göre, ancak iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra ve bu konuda verilen kesin kararlardan itibaren altı aylık süre içinde Mahkeme'ye başvurulabilir." kuralı yer almaktadır.¹⁴ Bu madde uyarınca, AİHM uygulamasında da insan hakları ihlallerinin giderilmesi öncelikle taraf devletlerin iç hukukunda çözümlenmesi gereken sorunlardır. Bu düzenlemede ifade edilen

¹⁰ AYM Kararları, 2012/403 (Ayşe Zıraman ve Cennet Yeşilyurt), par.16, 2015/144 (Hidayet Karaca), par.40, 2014/16838 (Mehmet Fatih Yiğit ve Diğerleri), par.47, 2015/8046 (Mehmet Baransu), par.28, 2015/7908 (Mustafa Başer ve Metin Özçelik), par.91, 2014/14061 (Hikmet Koper ve Diğerleri), par.60.

¹¹ Kuşkusuz bu durum Anayasa metni ile yasa metni arasında bulunan lafzi çelişkiden kaynaklanmaktadır. Anayasa metninde yer alan olağan kanun yolları ifadesi, yasa metninde idari ve yargısal yollar ifadesi kullanılmak suretiyle Anayasa'ya aykırı olarak genişletilmiştir. Yasa koyucu açık bir anayasaya aykırılık gerçekleştirmiştir. Bkz. Aynı yönde, Nilay Arat, a.g.e, s.1432.

¹² AYM bir kararında, bireysel başvuru yoluyla Anayasa Mahkemesine başvurabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. AYM Kararı, 2013/6576 (Zeki Bingöl (2)), par.55.

¹³ Hakan Pekcanıtez, Oğuz Atalay, Muhammed Özkes, Medeni Usul Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011, s.592.

¹⁴ Başvuru yollarının tüketilmesi kuralı, ikincillik prensibi içerisinde yer alan usule dair uygulamalardan birini teşkil etmektedir. Bu kural, bir başvuru organının uluslararası bir yargı organına, bir komisyona yahut bir organa başvurmadan önce, ihlal iddialarını yerel makamlar önüne taşınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bkz. Gerald L. Neuman, "Subsidiarity", Edited by Dinah Shelton, The Oxford Handbook of International Human Rights Law, 2013, s.369.

kural, bir kimsenin Sözleşmenin ihlali nedeniyle mağdur olduğunu düşünmesi halinde, öncelikle ulusal makamlar önünde ihlalin giderilmesi için gerekli başvuruları yapması zorunluluğunu ortaya koymaktadır.¹⁵ Uluslararası hukukun genel kabul gören ilkelerine dayanan bu kabul edilebilirlik koşulu, Uluslararası Adalet Divanının içtihadında da kabul ettiği gibi, uluslararası örf ve âdet hukukunun bir parçasını teşkil etmektedir.¹⁶ Uluslararası hukukun genel ilkesi olarak bu kural, taraf devletlerin uluslararası yükümlülüklerinin ihlali halinde bu durumu öncelikle kendi hukuki mekanizmaları yoluyla düzeltilmesi gerektiği kanısına dayanmaktadır.¹⁷

A. AMACI

Başvuru yollarının tüketilmesi kuralının amacı, bireysel başvuru kurumunun ikincilliği ilkesi gereğince, idari ve yargısal makamlara öne sürülen ihlal iddialarının AYM önüne taşınmadan önlenmesi veya giderilmesi için bir fırsat vermek olarak tanımlanmaktadır. Gerçekten de insan haklarının korunması konusunda AYM'ye verilmiş olan görev ikincil nitelikte olup, prensibin temelinde ihlal iddiası AYM önüne getirilmeden bu iddiayı gidermeye elverişli etkili idari ve yargısal ma-

¹⁵ Markus Lanter, " L'épuisement des Voies des Recours Internes et L'exigence du Délai de Six Mois", Quel Filtrage des Requêtes par La Cour Européenne des Droits de l'Homme, Pascal Dorneau-Josette, Elisabeth Lambert Abdelgawad, Conseil del'Europe Edition, Starsbourg, 2011, s.53, Donna Gomien, Vade-mecum de la Convention Européenne des Droits de l'Homme, Publication du Conseil de l'Europe, Strazburg, 2005, s. 174, Elias Kastanas, Unité et Diversité: Notions Autonomes et Marge d'Appréciation des Etats dans la Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits De l' Homme, Bruylant, Brüksel, 1996, s.99, Frédéric Sudre, Jean-Pierre Marguénaud, Joel Adriantsimbazovina, Adeline Gouttenoire, Gérard Gonzalez, Laure Milano, Hélène Surrel, Les Grands Arrêts de la Cour Européenne des Droits de l'Homme, Presses Universitaires de France, Paris,2015, s.846, Mark Janis, Richard Kay, Anthony Bradley, European Human Rights Law, Second Edition, Oxford University Press,2000, s.40, Robin C. A. White, Clare Ovey, The European Convention on Human Rights, Fifth Edition (Jacobs, White, &Ovey), Oxford University Press, Oxford, s.34, Bringing a case to the European Court of Human Rights- A Practical Guide on Admissibility Criteria, Council of Europe, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2011, par.45.

¹⁶ Bkz. Uluslararası Adalet Divanı'nın 21 Mart 1959 tarihli Interhandel kararı (İsviçre/ ABD).

¹⁷ Donna Gomien, a.g.e, s.174, Frédéric Sudre, Jean-Pierre Marguénaud, Joel Adriantsimbazovina, Adeline Gouttenoire, Gérard Gonzalez, Laure Milano, Hélène Surrel, a.g.e, s.846, Mark Janis, Richard Kay, Anthony Bradley, a.g.e, s.40, Bringing a case to the European Court of Human Rights- A Practical Guide on Admissibility Criteria, a.g.e, par.44.

kamların bulunduğu ve başvuru yollarının bu yolları öncelikle kullanması gerektiği düşüncesi yatmaktadır.¹⁸ Başvuru yollarının tüketilmesi kuralı iki ayrı gerekliliğin aynı anda gerçekleştirilmesini kapsamaktadır.¹⁹ Kural olarak başvuru yollarının tüketildiğinin kabul edilmesi için, şikâyetlerin ve şikâyetleri inceleyecek makamların birlikte tüketilmiş olması gerekmektedir.

Bu prensip, başvuru yollarına ihlali gidermeye elverişli hukuk sisteminin sunmuş olduğu idari ve yargısal yolların tüketilmesi konusunda sorumluluk yüklemektedir.²⁰ Bu çerçevede, idari ve yargısal başvuru yollarının tüketilmesi, başvuru yollarının kanunlarda öngörülen olağan hukuk yollarına müracaat etmiş ve davalarını hukuk sisteminin benimsediği en yüksek makama kadar taşımış olmalarını gerektirmektedir.²¹ Başvurucu, iç hukukun kendisine bir ayrıcalık olarak değil, bir hak olarak tanımış olduğu hukuki çareleri kullanmakla yükümlü bulunmaktadır.²² Hukuk yolları önünde incelenen ihlal iddiasının haklı görülmesi ve başvuru yollarının maruz kaldığı zararların giderilmesi durumunda, başvuru yollarının kaybederek AYM'ye başvuruda bulunamayacaktır. AYM birçok kararında, temel hak ve özgürlüklere saygının, devletin tüm organlarının anayasal ödevi olduğunu, bu ödevin ihmal edilmesi nedeniyle ortaya çıkan hak ihlallerinin düzeltilmesinin idari ve yargısal makamların görevi olduğunu, bu nedenle temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddialarının öncelikle derece mahkemeleri önünde ileri sürülmesi, bu makamlar tarafından değerlendirilmesi ve bir çözüme kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir.²³

¹⁸ Bkz. Konuya İlişkin AİHM Kararları, Fleri Soler ve Camilleri/Malta, 26 Eylül 2009, Kudla/Polonya, 26 Ekim 2010, Azinas/Kıbrıs, 28 Nisan 2004, par.38, Dalia/Fransa, 19 Şubat 1998, par.38.

¹⁹ Frédéric Sudre, Jean-Pierre Marguénaud, Joel Adriantsimbazovina, Adeline Gouttenoire, Gérard Gonzalez, Laure Milano, Hélène Surrel, a.g.e, s.848, Bringing a case to the European Court of Human Rights- A Practical Guide on Admissibility Criteria, a.g.e, par.46.

²⁰ Donna Gomien, a.g.e, s.175.

²¹ AYM Kararları, 2014/13367 (Ayşe Sena Sezgin Arslan), par.13, 2012/1027(Necatî Gündüz ve Recep Gündüz), par.19-20, 2012/13 (Güher Ergun ve Diğerleri), par.26, 2013/2414 (B.U. Başvurusu), par.22, 2015/2037 (Z.M ve I.M. Başvurusu), par.43, 2014/12984 (Ümit Yalçın), par.59.

²² Donna Gomien, a.g.e, s.175.

²³ AYM Kararları,2015/15266 (Mehmet Girasun ve Ömer Elçi), par.13,2015/14566 (K.S), par.13, 2014/16838 (Mehmet Fatih Yiğit ve Diğerleri), par.47, 2015/144 (Hidayet Karaca), par.40.

Başvuru yollarının tüketilmesi kuralının temel dayanağı belirtildiği üzere AYM'ye bireysel başvurunun temel hakları korumaya yönelik ikincil nitelikte bir koruma mekanizması olmasıdır.²⁴ Her şeyden önce temel hak ihlali iddiaları bireysel başvuru dışındaki mekanizmalar aracılığıyla incelenmeli ve imkân bulunduğu takdirde AYM önüne getirilmeden bu yollar kullanılarak giderilmelidir.²⁵ AYM'nin de kararlarında belirttiği üzere, bireysel başvurunun ikincil niteliği gereği, başvurusunun temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği iddialarını öncelikle yetkili idari mercilere ve derece mahkemelerine usulüne uygun olarak iletmesi, bu konuda sahip olduğu bilgi ve kanıtları zamanında bu mercilere sunması, aynı zamanda bu süreçte dava ve başvurusunu takip etmek için gerekli özeni göstermiş olması gerekmekte, bu şekilde olağan denetim mekanizmaları önünde ileri sürülüp takip edilmeyen temel hak ve özgürlüklerin ihlaline ilişkin iddialar, bireysel başvuru konusu yapılamamaktadır.²⁶

Bireysel başvurunun ikincil nitelikte bir yargı yolu olması, temel hak ve hürriyetleri esasında korumakla görevli başkaca mekanizmaların varlığına da işaret etmektedir. Bu bakımdan gerek olağan nitelikteki yargı makamları gerekse kamu gücü kullanan idari makamların tümü, temel hak ve hürriyetlerin etkin olarak korunması ve ihlalleri halinde denetiminden öncelikle sorumludurlar.²⁷ Başka bir ifadeyle,

²⁴ Kurulduğu 1940 tarihinden itibaren uluslararası insan hakları mekanizması, insan haklarının korunması bakımından devletlere güvene dayalı bir sistem geliştirmiştir. Uluslararası mekanizmalar ise bazen kılavuzluk ederek ve bazen de gereksinimleri karşılayarak temel hakların korunmasını kolaylaştırma yolunu seçmiştir. AYM'nin de aynı prosedürü tercih ettiği gözlemlenmektedir. Bkz. Gerald L. Neuman.

²⁵ Hüseyin Ekinci, " Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadının Anayasa Mahkemesi İçtihadına Olası Etkileri, Kabul Edilebilirlik Kriterleri", Musa Sağlam(Editör), Bireysel Başvuru-İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri (Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi), Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Güçlendirilmesi Ortak Projesi, Avrupa Konseyi, Ankara, 2013, s. 124, Bringing a case to the European Court of Human Rights- A Practical Guide on Admissibility Criteria, a.g.e, par.47, Nilay Arat, a.g.e, s.1432 vd.

²⁶ AYM Kararları, 2014/4777 (Erdal Önder), par.23, 2012/403 (Ayşe Zıraman ve Cennet Yeşilyurt), par.17, 2015/8046 (Mehmet Baransu), par.29, 2014/12874 (Abdullah Gencer), par.25, 2014/12874 (Osman Kılıç), par.36.

²⁷ AYM Kararları, 2015/144 (Hidayet Karaca), par.41, 2014/7274 (Burhan Seçilir), par.20, 2014/5890 (Hamza Ali Temiz ve Hasan Dağ), par. 33, 2014/16838 (Mehmet Fatih Yiğit ve Diğerleri), par.48.

Anayasa'da ve iç hukukun bir parçası durumunda bulunan AIHS'de yer alan temel hak ve hürriyetlere ilişkin hükümler bütün idari makamlar ve adli mercileri bağladığından, bu düzenlemelere uymak ve aykırılıkları gidermek onların öncelikli görevidir.²⁸

Konuya ilişkin AIHM uygulaması da aynı yöndedir.²⁹ İç hukuk yollarının tüketilmesi kuralı uluslararası hukukun gelişimi ve uluslararası yargı mercilerinin oluşumuyla gündeme gelen bir kavram olup devletlerin egemenliklerinin savunulması ve buna öncelik tanınması olarak açıklanmaktadır³⁰. AIHS'nin 1. maddesi açık bir şekilde, Sözleşmede düzenlenen temel hakların korunmasından öncelikli olarak devletlerin sorumlu olduğunu belirtmektedir³¹. Bunun yanı sıra, Sözleşmenin 13. maddesi de tamamlayıcı bir şekilde taraf devletlerin ihlallerin giderilmesi amacıyla etkili iç hukuk mekanizmalarına sahip olmaları gerekliliğini belirtmektedir. Bu iki düzenleme birlikte değerlendirildiğinde, AIHM uygulamasında sıklıkla başvuru ve bir kabul edilemezlik nedeni olan iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralının tamamen Sözleşmenin ikincil niteliğine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.³² Bir başka ifadeyle, Sözleşme tarafından kurulan temel haklarının korunmasına ilişkin mekanizma ikincil nitelikte olup, Sözleşmenin gerçek denetleyicileri taraf devletlerdir.

B. GENEL PRENSİPLER

Bireysel başvuruda bulunulması sonrasında AYM tarafından re'sen incelenen başvuru yollarının tüketilmesi kuralı kendi içerisinde

²⁸ Hüseyin Ekinci, a.g.e, s. 124.

²⁹ Bölgesel ya da evrensel ölçekteki insan haklarını koruma mekanizmaları ikincillik kavramı olarak tanımlanan usule ilişkin prensipleri kullanmaktadır. Bu prensipler uygulamada karşımıza iç hukukta öngörülen başvuru yollarının tüketilmesi, 4. derece yargı yeri kavramı, takdir hakkı kavramı, çözüme ilişkin çarelere dair ikincillik olarak karşımıza çıkmaktadır. AIHM'de belirtilen tüm kavramları içti-hatlarında kullanmaktadır. Bkz. Ayrıntılı olarak, Gerald L. Neuman, a.g.e, s.369 vd.

³⁰ Jean Chappez, *La regle de l'épuisement des voies de recours internes*, Editions A. Pedone, Paris 1972, s. 25-26, *Bringing a case to the European Court of Human Rights- A Practical Guide on Admissibility Criteria*, a.g.e, par.47.

³¹ Bkz. AIHM Kararları için, Kudla/Polonya, 26 Ekim 2000, Sürmeli/Almanya, 8 Haziran 2006.

³² Bkz. Aynı yönde, Uğur Erdal, Hasan Bakırcı, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesi*, Uygulama El Kitabı, World Organisation Against Torture (OMCT), Cenevre, 2006, s.80.

uyulması gerekli prensipleri barındırmaktadır. Bu çerçevede öncelikle Alman literatüründeki ifadesiyle hukuk yollarının dikey anlamda tüketilmesi yani yasada şeklen gösterilen yollara başvurulması ve bu yolların sonuna kadar gidilmesi ve meselenin nihayete erdirilmesi gerekmektedir.³³ İhlal iddialarının özü itibariyle derece mahkemele-ri önünde ileri sürülmesi gerekmektedir. Başvurucular ulaşılabilir ve makul başarı şansı bulunan başvuru yollarını tüketmekle yükümlüdürler. Yetersiz ve etkisiz başvuru yollarının tüketilmesi gerekmemektedir.

1.İdari ve Yargısal Yolların Tamamının Tüketilmesi Gerekliliği

Bireysel başvuruda, başvuru ihlali gidermeye elverişli, ulaşılabilir ve etkili olmak koşuluyla kanunda öngören tüm başvuru yollarını tüketmek durumundadır.³⁴ Bu yasa yollarının ihlali gidermede etkin olmadığı kanaat veya kuşkusunu taşıması³⁵ ya da bu yolun sistematik sorunlar içerdiğine inanması, onun bu yolu tüketme yükümlülüğünden muaf tutulmasını gerektirmeyecektir.³⁶ Bireylerin, başlangıçta etkili olduklarını düşündükleri ve bu nedenle kullandıkları bir hukuk yolunu tüketmeden bireysel başvuruda bulunmaları halinde, idari ve yargısal yolların tümü tüketilmemiş kabul edilecektir. Kanunda öngörülen tazmin yollarına başvurarak aykırılığın giderilmesi girişiminde bulunmaksızın doğrudan doğruya AYM'ye bireysel başvuru yapılması ancak çok istisnai koşullar altında mümkündür.³⁷ Çok özel ve istisna teşkil eden durumlarda, bireyler kanunda öngörülen hukuk yollarını tüketmekten muaf tutulabilirler. Yasada öngörülen bu yolları

³³ Tolga Şirin, Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2015, s.101.

³⁴ AYM Kararları, 2014/16838 (Mehmet Fatih Yiğit ve Diğerleri), par.49, 2012/254 (Ümit Ata), par.33.

³⁵ AYM bir kararında, genel bir kural olarak başvuru, dava konusuyla ilgili ulusal içtihadı göre yapacağı bir temyiz başvurusunun başarısız olacağını ispat ederse, başvuru için hukuk yollarını tüketmiş olduğunun kabul edileceğini, temyiz mahkemesinin yakın zamanda vermiş olduğu ve başvuru davasına da uygulanacak nitelikte bir kararın bulunması ve temyiz mahkemesinin bu kararını değiştirmesinin ihtimal dâhilinde bulunmaması durumunda başvuru, olağan başvuru yollarını tüketmiş sayılacağını belirtmektedir. Bkz. AYM Kararı, 2013/ 3667 (Emel Kaynar ve Diğerleri), par. 48-50.

³⁶ Bkz. Aynı yönde, Nilay Arat, a.g.e, s. 1433, Sami Sezai Ural, Hak ve Özgürlüklerin Korunması Bağlamında Bireysel Başvuru, Seçkin Yayınları, Ankara, 2013., s.258.

³⁷ Hüseyin Ekinci, a.g.e, s. 126.

tüketmenin kişi açısından ağır ve telafisi imkânsız sonuçlar doğurması durumunda, bu yükümlülük AYM'ye başvuru açısından aranmayacaktır. AYM bireysel başvuru incelemelerinde bu prensibi birçok keza ifade etmiştir. Mahkeme bir kararında, AYM'ye bireysel başvuruda bulunabilmek için ihlale neden olduğu iddia edilen işlem veya eylem için öngörülen idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının tüketilmiş olması gerektiğini belirtmektedir.³⁸

Bireysel başvuruda, tüketilmesi gerekli yargısal yollar belirtildiği üzere olağan yargı yollarıdır. AYM kararlarında, Anayasa ve kanun hükümlerine göre bireysel başvuru yoluyla AYM'ye başvurabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması gerektiğini belirtmiştir.³⁹ 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nda öngörülen kanun yolları da olağan ve olağanüstü kanun yolları olarak ikiye ayrılmaktadır. Ceza yargılamalarında başvuru olan olağan kanun yolları, itiraz, istinaf ve temyizdir. Olağanüstü başvuru yolları ise, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın itiraz yetkisi, kanun yararına bozma ve yargılamanın yenilenmesi olarak kabul edilmektedir.⁴⁰ Ceza yargılamaları bakımından tüketilmesi gerekli başvuru yolları itiraz, istinaf ve temyizdir. İtiraz, henüz kesinleşmemiş hâkim veya mahkeme kararında hata veya hukuka aykırılıkların bulunduğu gerekçesiyle bu kararın daha yüksek bir makama fiilî ve hukuki bakımdan incelenmesini ve denetlenmesini sağlamak için yapılan olağan bir kanun yolu başvurusudur.⁴¹ Ceza yargılaması bakımından tüketilmesi gerekli bir başka hukuk yolu istinaf'tır. İstinaf hukuk yolu olağan ve ikinci derece bir yasa yoludur. Bu hukuk yolu, kesin hükümden önce başvuru olan bir yargı yolu olması nedeniyle olağan; dava konusu kararı hem maddi hem de hukuki ba-

³⁸ AYM Kararı, 2015/144 (Hidayet Karaca), par.58.

³⁹ AYM Kararları, 2014/8843 (Büyük Birlik Partisi ve Saadet Partisi), par. 15, 2015/8046 (Mehmet Baransu), par.29, 2014/18842 (Ömer Aslan), par.23, 2014/13319 (Yüksel Bozkurt), par.29, 2014/7274 (Burhan Seçilir), par.20.

⁴⁰ Olağan kanun yolu, henüz kesinleşmemiş karar ve hükümlere karşı kabul edilmişken olağanüstü kanun yolu kesinleşmiş hükümlere karşı kabul edilmiştir. Bkz. Devrim Aydın, Ceza Muhakemesi Kanunu'nda İtiraz, TBB Dergisi, Sayı 65, 2006, s.63.

⁴¹ Devrim Aydın, a.g. e, s.64, Bahri Öztürk, Mustafa Ruhan Erdem, Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, 9.Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006, s.700, Doğan Soyaslan Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010, s. 532, Erdener Yurtcan, CMK Şerhi, 4. Baskı, Beta Yayınları, 2005, s.746.

kımdan incelemesi nedeniyle ikincil bir yasa yoludur.⁴² Temyiz yasa yolundan farklı olarak istinafta hem yerel mahkemece yapılan maddi tespitler ve hem de uygulanan normun yerindeliği açısından bir denetleme yapılmaktadır. Bireysel başvuru yargılamasında ceza davaları bakımından tüketilmesi gerekli son olağan başvuru yolu temyizdir. Temyiz mahkemesi, yeni ceza muhakemesi sisteminde üçüncü derece inceleme mahkemesi olarak yargılama görevi yapacaktır. İlk derece mahkemelerinde verilen kararlar üçüncü derece mahkemesi olarak sadece kanuna veya hukuka uygunluk bakımından Yargıtay tarafından temyiz incelemesine tabi tutulacaktır.⁴³

Hukuk ve idari yargılamalarda ise tüketilmesi gerekli olağan başvuru yolları istinaf ve temyizdir. Hukuk yargılamalarında, istinaf kanun yolu ile ilk derece yargılama makamlarının kararları maddi ve hukuki olarak yeniden denetlenmektedir. İstinaf kanun yolunda bölge adliye mahkemeleri, ilk derece mahkemelerinin maddi vakıalar ve deliller hakkındaki değerlendirmeleri ile hukuki değerlendirmelerini gözden geçirmektedir. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun (HMK) 341. maddesi uyarınca kural olarak ilk derece mahkemelerinin nihai kararlarına karşı istinaf başvurusu yapılabilmektedir.⁴⁴ Ancak HMK uyarınca miktar ve değer bakımından bazı kararların verildiği anda kesinleştiği unutulmamalıdır.⁴⁵ İstinaf kanun yolundan sonra, davanın taraflarına açık ve ulaşılabilir diğer olağan kanun yolu temyiz incelemesidir. Bölge adliye mahkemelerinin vermiş olduğu kararların hukuka uygunluk bakımından denetimi temyiz yolu ile Yargıtay tarafından gerçekleştirilmektedir. Özet olarak ilk derece mahkemesi, taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözmektedir; istinaf hem ilk derece mahkemesi kararını kanun

⁴² Bkz. Ayrıntılı olarak, Doğan Soyaslan, a.g.e, s.538, Bahri Öztürk, Mustafa Ruhan Erdem a.g.e, s.703, Erdener Yurtcan, a.g.e, s.754.

⁴³ Temyiz talebinin reddi kararlarına karşı da temyiz talebinde bulunulması gerekmektedir. AYM bir kararında şu ifadelerde bulunmuştur: kapsamda, temyiz talebinin reddine dair ek karara karşı temyiz kanun yoluna başvurulması, iddia edilen ihlalin giderilmesi bakımından etkili ve öncelikli olduğundan, Anayasa Mahkemesinin bu kuraldan ayrılmasını gerektirecek bir neden bulunmamaktadır. Bkz. AYM Kararı, 2012/1181 (Mehmet Şerif Ay), par.36.

⁴⁴ Nihai kararlar dışında, ihtiyati tedbir ve ihtiyati haciz taleplerinin reddi ile bu taleplerin kabulü halinde itiraz üzerine verilen kararlara karşı da istinaf yoluna başvurulabildiği de unutulmamalıdır.

⁴⁵ 6100 sayılı HMK'nın 341. Maddesinin ilgili kısmı şu şekildedir: Miktar veya değeri bin beşyüz Türk Lirasını geçmeyen malvarlığı davalarına ilişkin kararlar kesin-dir.

yolu olarak denetlemekte hem de belirli şartlar altında yeniden karar vermektedir; temyiz incelemesinde ise, alt derece mahkemesinin uyuşmazlık hakkında verdiği kararın sadece hukuka ve kanuna uygunluk denetimi yapılmakta; yeniden bir inceleme yapılarak karar verilmemektedir.⁴⁶ İdari davalar bakımından da tüketilmesi gerekli başvuru yolları hukuk davalarında olduğu gibi istinaf ve temyizdir.

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen halkoylaması sonrasında yürürlüğe giren 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 13. maddesi ile Anayasanın 142. maddesine "Disiplin mahkemeleri dışında askerî mahkemeler kurulamaz. Ancak savaş halinde, asker kişilerin görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevli askerî mahkemeler kurulabilir." hükmü eklenmiştir. Keza askeri yargı kurumlarını düzenleyen Anayasanın 145. maddesi de aynı yasanın 16. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Böylelikle askeri yargı kurumları neredeyse tamamen kaldırılmıştır. Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun 2/06/2017 tarihli Resmî Gazete 'de yayımlanan kararı ile askeri davaların ne şekilde yürütüleceği belirlenmiştir.⁴⁷ Bu karar uyarınca, Ağır Ceza mahkemelerinin görev alanına giren suçlar yönünden, bir Ağır Ceza Mahkemesi olan yerlerde bu mahkeme, birden fazla Ağır Ceza Mahkemesi olan yerlerde ise 1 numaralı Ağır Ceza Mahkemesi ilgili davalara bakacaktır. Asliye mahkemelerinin görev alanına giren suçlarda ise iki ya da daha az Asliye Ceza Mahkemesi olan yerlerde 1 numaralı Asliye Ceza Mahkemesi, ikiden fazla Asliye Ceza Mahkemesi olan yerlerde ise 3 numaralı Asliye Ceza Mahkemesi ilgili davalara bakacaktır. Askeri suçlara ilişkin belirtilen mahkemeler tarafından verilen kararlarda istinaf ve temyiz incelemesine tabi olacaktır. İlgili hükmün kesinleşmesi akabinde AYM'ye bireysel başvuruda bulunulabilecektir.

2. Ulaşılabilir ve Makul Başarı Şansı Bulunan Başvuru Yollarının Tüketilmesi

Bireysel başvuruda tüketilmesi gerekli başvuru yollarının ulaşılabilir ve ihlali iddia edilen şikâyeti gidermeye elverişli olması gerek-

⁴⁶ Hakan Pekcanitez-Oğuz Atalay-Muhammed Özekes, a.g.e, s.614.

⁴⁷ Bkz. HSK 1. Dairesinin ilgili kararı için, 03/06/2017 tarihli Resmî Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx#>.

mehtedir. Başvurucular tarafından doğrudan doğruya herhangi bir aracı olmaksızın kullanılamayan ve özellikle idari makamların takdirine bırakılan başvuru yolları bireysel başvuru uygulamasında ulaşılabılır yani mevcut başvuru yolları olarak kabul edilmemektedir. AYM, bireysel başvuru yargılamasında birçok kararında bu prensibi ifade etmiştir. Mahkeme bir kararında, tüketilmesi gereken başvuru yollarının ulaşılabilir olmalarının yanında, telafi kabiliyetini haiz ve tüketildiklerinde başvurucunun Şikâyetlerini gidermeye elverişli olmaları gerektiğini belirtmiştir.⁴⁸

AIHM içtihatlarında da tüketilmesi gerekli iç hukuk yollarının mevcut ve elverişli hukuk yolları olması gerektiği belirtilmektedir.⁴⁹ Başvurucu sadece bu nitelikteki hukuk yollarını tüketmekle yükümlüdür. Bireysel başvuruda, bir hukuk yolunun mevcut nitelikte olduğunun kabul edilmesi için, bireylerin başvuru yapıldığı anda herhangi bir kamusal otoritenin rızasına veya iznine bağlı kalmaksızın doğrudan doğruya söz konusu hukuk yolunu kullanma iktidarına sahip olması gerekmektedir.⁵⁰ Bir başka ifadeyle, ihlali gidermeye elverişli hukuk yolunun bireyler açısından doğrudan ulaşılabilir olması gerekmektedir. Öngörülen hukuki tazmin yoluna bireyin doğrudan ulaşması imkânı yoksa bu yol, olağanüstü kanun yolu olarak kabul edilmektedir. AIHM içtihadına göre de bu nevi olağanüstü kanun yolları tüketilmesi gerekli olmayan hukuk yolları olarak görülmektedir.⁵¹Keza idari amirlere yapılan başvurular, başvuru için süre öngörülme-yen yerel mekanizmalar AYM uygulamasında etkili yollar olarak kabul edilmemektedir.

⁴⁸ AYM Kararları, 2013/6576 (Zeki Bingöl (2)), par.57, 2015/144 (Hidayet Karaca), par.59, 2012/239 (Ramazan Aras), par.29.

⁴⁹ Bkz. Aynı yönde, Markus Lanter, a.g.e, s.65, Sami Sezai Ural, a.g.e, s. 262.

⁵⁰ Philip Leach, Taking a Case to the European Court of Human Rights, Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2005, s.137, Frédéric Sudre, Jean-Pierre Marguénaud, Joel Adriantsimbazovina, Adeline Gouttenoire, Gérard Gonzalez, Laure Milano, Hélène Surrel, a.g.e, s.849, Uğur Erdal, Hasan Bakırcı, a.g.e, s.82.

⁵¹ AIHM, Kutcherenko/Ukrayna kararında, başvurucu hakkındaki ceza yargılaması neticesinde verilen son kararın Yargıtay kararı olduğunu, başvurucunun Yargıtay Başkanlığı nezdinde yaptığı yeniden inceleme talebinin, ancak Başkanlığın kabulü halinde sonuç doğurabileceğini bu nedenle bu hukuk yolunun ulaşılabilir nitelik taşımadığını belirtmiştir. AIHM Kararı/, Kutcherenko/Ukrayna, 4 Mayıs 1999. Keza Zarakolu/Türkiye davasında yazılı emir yolunda ancak Adalet Bakanının talebi üzerine savcıların Yargıtay'a başvurarak kararın bozulmasını isteyebilmeleri gerekçe gösterilerek bu yolun başvurucular açısından ulaşılabilir olmadığı belirtilmiştir. AIHM Kararı, Zarakolu/Türkiye, 5 Aralık 2002.

Bunun yanı sıra, başvuru yollarının AYM'ye başvurulduğu anda mevcut ve ulaşılabilir olması gerekmektedir⁵². Bireysel başvurunun yapılmasının ardından başvuru konusu ihlali gidermeye yönelik yeni bir hukuki tazmin yolunun ihdas edilmesi halinde, normal koşullar altında başvurucunun bu yeni hukuk yoluna başvurması gerekmemektedir.⁵³ Ancak bu konuda AYM, AİHM içtihadını takip etmektedir. AİHM, ağırlaşan iş yükü ve derdest davaların sürekli olarak artması nedeniyle, iç hukuk yollarının Mahkemeye başvurulduğu anda mevcut ve ulaşılabilir olması kuralını esnetme yoluna gitmiştir.⁵⁴ AİHM uygulamasında bu durumun istisnalarına gerek Türkiye açısından gerekse diğer ülkeler açısından rastlanılmaktadır.⁵⁵ Örneğin AİHM, tazminat ödenmeksizin mülkiyet hakkına müdahale edildiği hallerde, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 2009 yılında 4271 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 1007. maddesi uyarınca tazminat talep edilebileceği içtihadı karşısında bu yolun yeni bir iç hukuk yolu olarak kabul edilmesi ve tüketilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶ AİHM'nin bu kararda yapmış olduğu değerlendirme AYM tarafından aynen kullanılmaktadır.

⁵² AİHM uygulaması da aynı yöndedir. AİHM, Matijasevic/Sırbistan kararında, davalı hükümetin başvurucunun Sırbistan-Karadağ Mahkemesine temel hak ihlali şikâyetiyle başvurabileceği iddiasını, Sırbistan ve Karadağ'ın ayrıldığını ve söz konusu Mahkemenin başvurucu açısından artık mevcut bir hukuk yolu olmadığını belirterek reddetmiştir. AİHM Kararı, Matijasevic/Sırbistan, 19 Eylül 2006, par.32-37.

⁵³ Hüseyin Ekinci a.g.e, s. 118, Uğur Erdal, Hasan Bakırcı, a.g.e, s.82.

⁵⁴ Markus Lanter, a.g.e, s.78.

⁵⁵ AİHM, İtalya hakkında yargılamaların uzunluğu şikâyetlerine ilişkin birçok ihlal kararı verdikten sonra, İtalya Hükümetinin Pinto Yasası olarak bilinen düzenleme ile uzun yargılama süreleri nedeniyle yeni bir başvuru ihdas etmiş olmasını tüketilmesi gerekli bir iç hukuk yolu olarak kabul etmiştir. Bu yasa nedeniyle Mahkeme hem yeni yapılan başvuruları hem de Mahkeme kalemine kaydedilmiş başvuruları iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması nedeniyle kabul edilemez bulmuştur. AİHM Kararı, Brusco/İtalya, 6 Eylül 2001. Aynı şekilde Hırvatistan'ın da uzun yargılama süreleri için Anayasa Mahkemesi Kanununda yapmış olduğu değişiklikle ihdas ettiği yeni başvuru yolu (Anayasa Mahkemesine başvuru) AİHM tarafından tüketilmesi gerekli içi hukuk yolu olarak kabul edilmiştir. AİHM Kararı, Nogolica/Hırvatistan, 5 Eylül 2002.

⁵⁶ AİHM, bu değerlendirmeyi Altunay/Türkiye kararında yapmıştır. Mahkeme Yargıtay'ın bu içtihat değişikliği ile artık bu hukuk yolunun tüketilmesi gerekli bir iç hukuk yolu olduğunu belirtmiş, başvuruyu iç hukuk yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemez bulmuştur. AİHM, mevzuattan veya uygulamadan kaynaklanan yapısal sorunlara bağlı sürekli nitelik kazanan ihlal durumlarında, taraf devletlerin gerek mevzuatı ve gerekse uygulamayı gözden geçirerek yeni hareket tarzı belirlemesi gerektiğini, bu gibi hallerde oluşturulan başvuru yollarının tüketilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bkz. AİHM Kararı, Altunay/Türkiye, 17 Nisan 2012, par.35-38.

Ceza muhakemesi hukukunda, hükmün kesinleşmesinden sonra başvurulabilecek üç tür olağanüstü kanun yolu bulunmaktadır. Bunlar Yargıtay Başsavcısının itirazı, yargılamanın yenilenmesi ve kanun yararına bozma yollarıdır. AYM önüne taşınan bireysel başvurularda bu kanun yolları başvuru sahiplerinin doğrudan erişimine açık olmaması nedeniyle ulaşılabilir olarak kabul edilmemektedir. Dolayısıyla tüketilmesi gerekmemektedir.⁵⁷ Hukuk ve idari yargılamalarda ise bireysel başvuruda tüketilmesi gerekli olmayan olağanüstü başvuru yolları kanun yararına temyiz ve yargılamanın yenilenmesidir.

3. Etkisiz Başvuru Yollarının Tüketilmesinin Gerekli Olmadığı

Başvurucunun tüketmesi gerekli olduğu başvuru yollarının etkili, yani ihlal iddiasını gidermeye elverişli olması gerekmektedir. Bir hukuk yolunun etkili olup olmadığının tespiti başvuru konusu olayın ve ihlali iddia edilen temel hakkın niteliğine göre değişiklik gösterebilmektedir.⁵⁸ Etkililik açısından hukuk yolunun mutlaka başarıya ulaştırılan bir yol olması zorunluluğu bulunmamaktadır. Etkili başvuru yolu, genel olarak bir bireyin karşılaştığı herhangi bir hak ihlali karşısında söz konusu hukuksuzluğun giderilmesi için yetkili bir merci veya makama başvurabilme ve etkili bir karar alabilme hak ve yetkisini ifade

⁵⁷ AYM Kararları, 2013/6576 (Zeki Bingöl (2)), par.57, 2015/144 (Hidayet Karaca), par.59, 2012/239 (Ramazan Aras).

⁵⁸ Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen yaşam hakkında devletin yerine getirmesi gerekli usuli yükümlülükler açısından etkili başvuru yolu, yaşanan ölüm olayının tüm yönlerinin ortaya konulmasına ve sorumlu kişilerin belirlenmesine imkân tanıyan bağımsız bir soruşturmanın yürütülmesini gerektirmektedir. Bkz. AYM Kararı, 2013/6319 (Cemil Danışman), par.95, 2012/107, par.29. Keza Anayasa'nın 19. maddesi uyarınca uzun tutukluluğa ilişkin şikâyetlerde etkili yol öncelikle kişinin tutukluluk haline son verilmesine olanak tanıyabilecek bir hukuk yolu olmalıdır. Şayet kişi tahliye edilmişse, uğradığı mağduriyet nedeniyle tazminat kararı verilmesine olanak sağlayan yollar etkili hukuk yolu olarak kabul edilmektedir. Bkz. AYM Kararları, 2012/348 (Fikret Eskin), par.32, 2012/1158 (Firat Aslan ve Hebat Aslan), par.36-37. Buna karşın Anayasa'nın 17. maddesinde yer alan kişinin manevi bütünlüğünün korunması hakkı içerisinde kalan hakaret eylemleri nedeniyle etkili iç hukuk yolları hem ceza hem de hukuk davasıdır. Başvurucunun bu yolları tüketmiş olması gerekmektedir. Bkz. AYM Kararları, 2013/1123 (Adnan Oktar (3)), par.44, 2013/514 (Adnan Oktar (2)), par.40. Ayrıca, AYM fiziksel ve zihinsel bütünlüğe yapılan müdahaleler ile oluşan mobing şikâyetlerinde ceza muhakemesine başvurunun yeterli olmadığını, hukuk davası yoluyla tazminat talebinde bulunmasının da gerekli olduğunu belirtmektedir. Bkz. AYM Kararı, 2013/5680 (Aslı Kırmızı Demirseren), par.40-43.

etmektedir.⁵⁹ Bu kısa tanımlamadan, etkili bir iç hukuk yolunun iki asli unsurunun bulunması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu unsurlar, adalete erişim ve yargılama makamlarının yeterliliğidir. Bireylerin, öncelikle temel hak ve hürriyetlerinin ihlali nedeniyle mağdur oldukları iddiasını önünde dile getirebilecekleri idari veya yargısal makamların bulunması gerekmekte ve bu makamlar tarafından verilen kararların ihlali gidermeye elverişli, icra kabiliyetine sahip olması gerekmektedir. AYM bireysel başvuru kararlarının birçoğunda bu prensibi ifade etmektedir. Mahkeme bir kararında, tüketilmesi gereken başvuru yollarının başvuru yolunun şikâyetlerini gidermede makul başarı şansı tanımlarını gerektiğini, dolayısıyla mevzuatta bu yollara yer verilmesinin tek başına yeterli olmayıp uygulamada da etkili olduklarının gösterilmesi ya da en azından etkili olmadıklarının kanıtlanmamış olması gerektiğini belirtmektedir.⁶⁰

Başvurucunun, bir ihlal iddiasını gidermeye elverişli birden çok başvuru yoluna sahip olması durumunda, bunlardan birini tüketmesi yeterli görülmektedir.⁶¹ Kural olarak başvuru aynı amacı taşıyan başvuru yollarının tamamının tüketilmesi beklenmemektedir. AİHM kararlarında da sıklıkla kullanılan ve AYM'nin bireysel başvuru yargılamasında uyguladığı bu prensip uyarınca, başvuru yolunun tüketilmesini kabul edebilmek için, kendine sunulan alternatif yollardan birini tüketmiş olması gerekli ve yeterlidir. Ancak bu kural ihlali iddia edilen hakkın türüne göre değerlendirilmelidir. Bireyin maddi varlığına karşı üçüncü kişilerin müdahaleleri durumunda tüketilmesi gerekli başvuru yolları ceza soruşturması yapılması amacıyla şikâyetinde bulunma şeklinde olabileceği gibi, hukuk davası yoluyla taz-

⁵⁹ Bkz. Aynı yönde, Sami Sezai Ural, a.g.e, s.154 Frédéric Sudre, Jean-Pierre Margaünaud, Joel Adriantsimbazovina, Adeline Gouttenoire, Gérard Gonzalez, Laure Milano, Hélène Surrel, a.g.e, s.849, Robin C. A. White, Clare Ovey, a.g.e, s.34-35.

⁶⁰ AYM Kararları, 2013/6576 (Zeki Bingöl (2)), par.57, 2013/843 (Özgür Görmez), par.27, 2012/239 (Ramazan Aras), par.28-29, 2012/1158 (Firas Aslan ve Hebat Aslan), par.35, 2012/1137(Murat Narman), par.28.

⁶¹ AİHM, Günaydın/Türkiye kararında, Hükümetin başvuru yolunun maruz kaldığını iddia ettiği kötü muamele şikâyetleri nedeniyle savcılığa şikâyetinde bulunmadığını itirazı kabul etmemiştir. Mahkeme, başvuru yolunun kendisi hakkında yapılan soruşturma esnasında birçok kez kamu görevlileri tarafından kötü muameleye maruz bırakıldığını belirttiğini ifade etmiştir. AİHM Kararı, Günaydın/Türkiye, 25 Nisan 2002.

minat talebi şeklinde de olabilecektir. Özellikle hakaret eylemine ilişkin gerçekleşen bu durumlarda, bireylerin sadece ceza soruşturması yapılması için başvuruda bulunmuş olmaları, başvuru yollarının tüketildiği anlamına gelmeyecektir. AİHM kararları ile uyumlu şekilde AYM de üçüncü kişilerce şeref ve itibara yapılan müdahaleler için cezai korumalardan daha yüksek başarı şansı sağlayan hukuki koruma mekanizmalarının tüketilmesi gerektiğini belirtmektedir. AYM bir kararında üçüncü kişilerce şeref ve itibara yapılan müdahaleler ile ilgili olarak yalnızca ceza muhakemesi yoluna başvurulmuş olmasının AYM'ye bireysel başvuruda bulunabilmek için şart olan tüm başvuru yollarının tüketilmesi koşulunun yerine getirildiği anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir.⁶² Buna karşın, ölüm olayının yaşandığı ve sadece ceza soruşturması yoluna başvuru bir olayda, başvuru yollarının maddi ve manevi tazminat davası açmamış olmadıkları iddiası ile Adalet Bakanlığı tarafından başvurunun kabul edilemez bulunması gerektiğine dair görüş AYM tarafından reddedilmiştir. Dolayısıyla yaşam hakkına yönelik bir müdahale olduğunda, hukuk davası yoluna gidilmemiş olması başvuru yollarının tüketilmediği anlamına gelmemektedir.⁶³

Ayrıca Türkiye uygulamasında, yargısal fonksiyonu bulunmayan ancak temel hak ve hürriyetlerin korunması amacıyla özgülenmiş idari kurullar bulunmaktadır. Kamu Denetçiliği, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Meclis Dilekçe ve İnsan Hakları İnceleme Komisyonu gibi idari mekanizmalar özellikle insan hakları konularında inceleme yapmak, ihlalleri önleme konusunda çalışmalara yapmakla yetkilendirilmişlerdir. Bireysel başvuru uygulamasında, bu idari başvuru yollarının hiçbirisi etkili başvuru yolları olarak kabul edilmemektedir. Dolayısıyla bu başvuru yollarının tüketilmesine gerek bulunmamaktadır.

4. Şikâyetlerin Özü İtibariyle Başvuru Yolları İçin Öngörülen Usul Kurallarına Uyularak İleri Sürülmesi

Bir başvuru konusunda kanunun öngördüğü başvuru yollarının tüketilmiş sayılabilmesi için ileri sürülen şikâyetin en azından özü iti-

⁶² AYM Kararları, 2013/6367 (Mehmet Seyfi Oktay), par.34, 2013/577 (Halkevleri Dernekleri ve İlknur Birol), par.22-25, 2013/1123 (Adnan Oktar (3)), par. 32-45.

⁶³ AYM Kararları,2012/850 (Mehmet Ali Emir ve Diğerleri), par.38, 2012/752 (Serpil Kerimoğlu ve Diğerleri), par.40.

barıyla bu makam ve merciler önünde ileri sürülüp bu hususta dikkatlerinin çekilmesi zorunludur. Bireysel başvuru kurumunun ikincil nitelikte bir başvuru yolu olması nedeniyle AYM daha önce çözümlenememiş temel hak ihlallerini ele almakla görevlidir.⁶⁴ Bu nedenle, başvuru temel hak ihlali iddiasını AYM önüne taşımadan önce diğer makamlar önünde özü itibarıyla ileri sürmelidir.⁶⁵ Bu şekilde, ilgili makamlara öncelikle ihlal iddialarını ele alma ve çözüm getirme imkânı sunulmalıdır. Başvurucu, ihlal iddiasında bulunduğu temel hakkı doğrudan doğruya ifade edebileceği gibi, bu hakkın düzenlendiği Anayasa hükmünü veya AİHM hükmünü ifade etmesi de yeterli olacaktır.⁶⁶ Örneğin, bir idari işlem nedeniyle temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edildiğini iddia eden kimse idari yargı mercileri önünde yargılamalar esnasında bu durumu ve dayanağı temel hakları da mahkemenin bilgisine sunmalıdır. Başvurucu, şikâyetlerini ayrı ayrı dile getirmek durumundadır. Bireysel başvuru esnasında, başvurunun

⁶⁴ Bkz. Aynı yönde, Robin C. A. White, Clare Ovey, a.g.e, s.35, Sami Sezai Ural, a.g.e, s.136.

⁶⁵ AYM bir kararında, başvurunun Asliye Hukuk Mahkemesi nezdinde açtığı dava sonucunda maktu vekâlet ücretine hükmedilmesi gerekirken nispi vekâlet ücretine hükmedilmesinin adil yargılama hakkının ihlali olduğuna dair şikâyetini incelemiştir. Mahkeme, başvurunun ilgili ilk derece mahkemesi kararının bozulması amacıyla temyiz ve karar düzeltme taleplerinde bulunurken vekâlet ücreti yönünden bir talepte bulunmadığını, bu nedenle başvuru yollarının tüketilmediğini belirtmektedir. Bkz. AYM Kararı, 2013/6314(Tayyibe Özkantaş), par.38-41. AYM bir başka kararda ise başvurunun, Mahkemece hükmedilen tazminat ve alacaklara en yüksek banka mevduat faizinin uygulanmamasının adil yargılama hakkını ihlal ettiğine ilişkin şikâyetini incelemiştir. Mahkeme kararda şu ifadelerde bulunmuştur: Her ne kadar, mülga 1475 sayılı Kanun'un 14. maddesinde kıdem tazminatının en yüksek banka mevduat faiziyle tahsiline karar verilmesi gerektiği hüküm altına alınmışsa da başvuru, ıslah dilekçesinde faiz talebinde bulunmadığından, kanun gereği taleple bağlı olan Mahkemece, ıslahla artırılan miktara faiz uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Mahkemece, başvurunun ıslah dilekçesindeki talebine uygun olarak karar verildiği görülmektedir. Başvurucu bu anlamda, ihlale neden olduğunu ileri sürdüğü iddiaya ilişkin olarak yargılama sırasında talepte bulunmadığı için yargısal yollar usulünce tüketilmemiştir. Bkz. AYM Kararı, 2013/7204 (Mümin Meriç), par.38-39.

⁶⁶ AİHM, Glasenapp/Almanya kararında bu konuyu inceleme imkânı bulmuştur. Yerel makamlar, başvuranın AİHM'nin ifade hürriyetine dair 10. maddesini ifade etmediği gibi, Alman iç hukukunda ifade hürriyetini koruyan StGG 5. maddesini de dile getirmediğini başvurunun kabul edilemez olduğunu iddia etmişlerdir. AİHM, başvurunun ilgili maddeleri açıkça ifade etmese bile, özü itibarıyla şikâyetini sunduğunu belirterek itirazı reddetmiştir. Bkz. David Szymczak, La Convention Européenne des Droits de l'Homme et le Juge Constitutionnel National, Publication de l'Institut International des Droit de l'Homme, Bruylant, Brüksel, 2007, s.260.

başvuru yollarında belirtmediği şikâyetler bakımından başvuru yolları tüketilmemiş kabul edilecektir.⁶⁷ AYM kararlarında belirtildiği üzere, olağan kanun yollarında ve genel mahkemeler önünde dayanılmayan iddialar⁶⁸ AYM önünde şikâyet konusu edilemeyeceği gibi genel mahkemelere sunulmayan yeni bilgi ve belgeler de AYM'ye sunulamayacaktır.⁶⁹ Mahkeme bir kararında açıkça, başvuru konusuna konu edilen şikâyetlerini derece mahkemeleri önünde ileri sürmeksizin ilk defa Anayasa Mahkemesi önünde dile getirdiğini, bu itibarla, iddia ettiği hak ihlalini düzeltme imkânını yargısal makamlara tanımaksızın başvuruda bulunduğunu belirterek, şikâyeti başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemez bulmuştur.⁷⁰

Başvurucunun AYM önüne getirdiği şikâyetini, ilk olarak iç hukukun öngördüğü tüm usule ilişkin kurallara uyararak yetkili idari makamlara ve adli mercilere iletmesi ve bu konuda sahip olduğu bilgi ve kanıtlarını zamanında bu makamlara sunmuş, ayrıca bu süreçte dava ve başvurusunu takip etmek için gerekli özeni göstermiş olması gerekmektedir.⁷¹ Başvuru yollarının tüketilmesi ilkesi, hukuk sisteminde öngörülen usul kurallarına riayet edilmesini gerektirmektedir. Başvuru yollarının tüketilmesi için usule ilişkin koşullara ve sürelerle uymak gerekmekte; başvuru konusuna ilişkin hukuk yollarını tüketmeye çalıştığı, ancak kendi ihmali nedeniyle usul gerekliliklerini yerine getiremediği halde başvuru, hukuk yolları tüketilmediği için reddedilmektedir.⁷²

⁶⁷ Bkz. AİHM Kararı, A ve Diğerleri/Birleşik Krallık, 19 Şubat 2009, par.122.

⁶⁸ AYM, bir kararında başvuru konusuna konu edilen şikâyetini, ilk olarak iç hukukun öngördüğü tüm usule ilişkin kurallara uyararak yetkili idari makamlara ve adli mercilere iletmesi ve bu konuda sahip olduğu bilgi ve kanıtlarını zamanında bu makamlara sunmuş, ayrıca bu süreçte dava ve başvurusunu takip etmek için gerekli özeni göstermiş olması gerekmektedir.⁷¹ Başvuru yollarının tüketilmesi ilkesi, hukuk sisteminde öngörülen usul kurallarına riayet edilmesini gerektirmektedir. Başvuru yollarının tüketilmesi için usule ilişkin koşullara ve sürelerle uymak gerekmekte; başvuru konusuna ilişkin hukuk yollarını tüketmeye çalıştığı, ancak kendi ihmali nedeniyle usul gerekliliklerini yerine getiremediği halde başvuru, hukuk yolları tüketilmediği için reddedilmektedir.⁷²

⁶⁹ AYM Kararları, 2012/946 (Bayram Gök), par.20, 2013/3689 (Mustafa Sıtkı Özka-ya), par.32-35, 2014/2496 (Adnan Güzel), par. 73-74, 2013/614(Murat İslamoğlu), par.36.

⁷⁰ AYM Kararı, 2013/1145 (Metin Polat), par.22-25.

⁷¹ AYM, bireysel başvuruya ilişkin bir kararda, başvuru konusuna konu edilen şikâyetini, ilk olarak iç hukukun öngördüğü tüm usule ilişkin kurallara uyararak yetkili idari makamlara ve adli mercilere iletmesi ve bu konuda sahip olduğu bilgi ve kanıtlarını zamanında bu makamlara sunmuş, ayrıca bu süreçte dava ve başvurusunu takip etmek için gerekli özeni göstermiş olması gerekmektedir.⁷¹ Başvuru yollarının tüketilmesi ilkesi, hukuk sisteminde öngörülen usul kurallarına riayet edilmesini gerektirmektedir. Başvuru yollarının tüketilmesi için usule ilişkin koşullara ve sürelerle uymak gerekmekte; başvuru konusuna ilişkin hukuk yollarını tüketmeye çalıştığı, ancak kendi ihmali nedeniyle usul gerekliliklerini yerine getiremediği halde başvuru, hukuk yolları tüketilmediği için reddedilmektedir.⁷²

⁷² AYM Kararı, 2013/3667, (Emel Kaynar ve Diğerleri) par.45.

Örnek olarak, başvurucunun kanunda öngörülen temyiz sürelerine riayet etmemesi nedeniyle, temyiz talebinin esas incelemesi yapılmaksızın sadece bu nedenle usulden reddedilmesi halinde iç hukuk yolları tüketilmemiş kabul edilecektir.⁷³ Ancak, başvurucu için mevzuatta öngörülen usul kurallarına uymamış olmasına rağmen yetkili makamlar yine de başvuruyu esastan incelemiş ise artık başvuru yollarının tüketilmediğinden söz edilemeyecektir.

II. KANUNLA KURULAN TAZMİNAT KOMİSYONLARI

Belirtildiği üzere tüketilmesi gerekli başvuru yollarının kural olarak AYM'ye başvurulduğu anda mevcut ve ulaşılabilir olması gerekmektedir.⁷⁴ Bireysel başvuruda bulunulmasının ardından başvuru konusu ihlali gidermeye yönelik yeni bir hukuki tazmin yolunun oluşturulması durumunda kural olarak başvurucunun bu yeni hukuk yoluna başvurması gerekmemektedir. Ancak AİHM başvuru yollarının tüketilmesi kuralının esnek yorumlanması gerektiği kuralından hareketle ve artan iş yükünün Mahkemenin sağlıklı ve verimli olarak işleyişini engelleme riskini göz önünde bulundurarak başvuru yapıldıktan sonra taraf devletlerin iç hukuklarında kanunlarla ihdas edilen başvuru yollarının da tüketilmesi gerektiğini kabul etmiştir.

Bugüne kadar Türkiye uygulamasında, kanunlarla ihdas edilen üç ayrı tazminat komisyonu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, 6384 sayılı Yasa ile kurulmuş İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'dur. İkinci, 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşlanması Hakkında Kanun ile kurulan Zarar Tespit Komisyonu'dur.

⁷³ AYM, bireysel başvuruya ilişkin bir kararında, "başvurucunun temyiz talebinin, süresinde yapılmadığı gerekçesiyle reddedildiği dikkate alındığında başvurucunun, başvuru yollarını usulüne uygun bir şekilde tüketmediği anlaşılmaktadır." şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bkz. AYM Kararı, 2013/7025 (Yüksel Keskin), par. 26-27. AYM bir başka kararda, başvurucunun ilk derece mahkemesi kararını süresi içinde temyiz etmeyerek kanunda öngörülen yargısal başvuru yollarının tamamını usulüne uygun bir şekilde tüketmeden bireysel başvuruda bulunduğu görülmekle, başvurunun kabul edilemez bulunmasına karar vermiştir. Bkz. AYM Kararları, 2013/3449 (Çağdaş Mühendislik Ltd. Şti), par.49-50, 2014/505 (Özlem Türkeş), par.32-35.

⁷⁴ AİHM uygulaması da aynı yöndedir. AİHM, Matijasevic/Sırbistan kararında, davalı hükümetin başvurucunun Sırbistan-Karadağ Mahkemesine temel hak ihlali şikâyetiyle başvurabileceği iddiasını, Sırbistan ve Karadağ'ın ayrıldığını ve söz konusu Mahkemenin başvurucu açısından mevcut bir hukuk yolu olmadığını belirtmiştir. AİHM Kararı, Matijasevic/Sırbistan, 19 Eylül 2006, par.32-37.

Son olarak 23/07/2017 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan 685 sayılı Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamesi ile (OHAL KHK'sı) OHAL kapsamında Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu kurulmuştur.⁷⁵

A.6384 sayılı Yasa ile Kurulmuş İnsan Hakları Tazminat Komisyonu

1. Kanunun Amacı

AİHM, 20 Mart 2012 tarihli Ümmühan Kaplan/Türkiye pilot kararında, hâlihazırda Mahkeme önünde derdest olan ve bireysel başvuru uygulamasının yürürlüğe gireceği 23 Eylül 2012 tarihinden önce kaydedilmiş olan uzun yargılama şikâyetine yönelik başvurular hakkında Türkiye'de yeterli ve uygun tazmin sunan etkili bir iç hukuk yolunun ihdas edilmesi gerekliliğini belirtmiştir. Bu başvuruda AİHM başvuru-cunun babası tarafından 1970 tarihinde Manavgat Kadastro Mahkemesine açılan tapu tescilinin iptali davasının hâlihazırda derdest olmasına ilişkin şikâyeti incelemiştir. Başvurucu babasının ölümünden sonra Kadastro Mahkemesi önündeki yargılamaya taraf olarak katılmış ve AİHM'ye AİHS'nin 6. maddesinde korunan yargılamanın makul sürede neticelendirilmesi hakkının ihlali iddiası ile başvurmuştur. AİHM bu kararda farklı yerel mahkemeler önündeki davaların süresinin aşırı uzun olmasından ve bu durumun AİHS'nin 6 § 1. maddesi tarafından konulan "makul süre" gereğine karşılık vermemesi nedeniyle Türkiye aleyhine yöneltilen çok sayıda başvuru olduğunu belirtmiştir. Mahkeme Daneshpayeh /Türkiye başvurusunda belirttiği üzere bu tür ihlallerin uzun yıllardan beri tekrar ettiğini; Türk hukuk sisteminde yapısal ve sistematik bir sorun teşkil ettiğini ve bu ihlal iddialarını ileri sürebileceği etkili hukuk yollarının da bulunmadığını belirtmiştir.⁷⁶

AİHM Ümmühan Kaplan kararında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin konu hakkındaki 12 Mayıs 2004 tarihli tavsiye kararına da atıfta bulunmuştur. Bakanlar Komitesi tavsiye kararında, AİHS ile kurulan temel hak ve hürriyetleri koruma mekanizmasının ikincil nitelikte olduğunu Sözleşme'nin 1. maddesine uygun olarak, AİHS ta-

⁷⁵ Bkz. 23/07/2017 tarih ve 29957 sayılı Resmî Gazete için <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170123-4.htm>.

⁷⁶ Bkz. AİHM Kararı, Daneshpayeh/Türkiye, 16 Temmuz 2009, par.26-38.

rafından garanti edilen hak ve özgürlüklerin her şeyden önce, iç hukuk ve ulusal yetkililer tarafından korunması gerektiğini belirtmiştir. Komite, AİHM'ye yapılan başvuruların esası hakkında karar verilmeden önce iç hukuklarda ihlal iddialarının ileri sürülebileceği başvuru yollarının kurulması halinde bu yolların da kullanılması gerektiğini; ayrıca Mahkeme'nin yapısal ve genel eksiklikleri belirten kararlarının akabinde, Devletlerin halihazırda mevcut bulunan iç hukuk yollarının etkinliğini tekrar gözden geçirmesi ve aynı soruna ilişkin olayların tekrar Mahkeme önüne taşınmasını önlemek için etkili iç hukuk mekanizmaları inşa etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁷ AİHM sonuç olarak, AYM'nin bireysel başvuruları kabul etmeye başlayacağı 23 Eylül 2012 tarihinden önce uzun yargılama şikâyeti ile Mahkemeye sunulan ve henüz Türkiye'ye tebliğ edilmemiş başvuruların incelenmesini davalı devletin söz konusu yapısal sorunun çözümü için uygun önlemler alınca kadar ertelemeye karar verdiğini belirtmiştir.⁷⁸

2. Komisyonun Yetkileri ve Çalışma Usulü

AİHM kararının bir sonucu olarak sürdürülen çalışmalar kapsamında, 6384 sayılı "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Olan Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Tasarısı" hazırlanmış ve 9 Ocak 2013 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek yasalaşmış, 19 Ocak 2013 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe⁷⁹ girmiştir. Bu kanun ile

⁷⁷ Bkz. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, "Kanun Projelerinin, Mevcut Kanunların ve İdari Uygulamaların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hükümlerine Uygunluğun Denetlenmesine Dair Tavsiye Kararı, 12 Mayıs 2004, Strasburg, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd196.

⁷⁸ AİHM bu kararda uzun yargılama şikâyetlerinin ileri sürülebileceği yeni kurulacak mekanizmalardaki tazmin taleplerinin belirli unsurları içerisinde barındırması gerektiğini belirtmiştir. Bu unsurlar şunlardır: 1-tazminat davası makul süre içerisinde neticelendirilmelidir; 2-tazminat bedeli ivedi şekilde ödenmelidir. Prensip olarak, bu ödeme tazminata hükmedilen kararın kesinleşmesinden itibaren en geç 6 ay içerisinde yapılmalıdır; 3- Sözleşme'nin 6. maddesinde belirtildiği gibi tazminat davasını yöneten usul kuralları, hakkaniyet ilkesine uygun olmalıdır; 4- Yargılama giderleri başvurucular üzerinde ağır yük teşkil edecek derecede olmamalıdır; 5- Tazminatın tutarı, Mahkeme'nin benzer olaylarda hükmettiği tazminat tutarının altında kalmamalıdır. Bkz. Ümmühan Kaplan/Türkiye, par.72.

⁷⁹ 6384 sayılı Kanun'un 10. maddesinde, Komisyona müracaatın şekli ve süresine ilişkin 5. maddesinin Kanunun yayımından 1 ay sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Dolayısıyla Komisyon 20 Şubat 2013 Çarşamba gününden itibaren başvuruları kabul etmeye başlamıştır. Başvurular 20 Şubat tarihinden itibaren altı ay

AYM'ye bireysel başvuru imkânından yararlanamayacak olan, yargılamalarının makul sürede sonuçlandırılmadığı veya mahkeme kararlarının geç ya da eksik icra edildiği veya hiç icra edilmediği iddiasıyla geçmişte AİHM'ye başvuran vatandaşların, AİHM tarafından bir karar verilmesine gerek kalmadan, varsa mağduriyetlerinin giderilmesine yönelik etkin bir sistem getirilmesi amaçlanmıştır. Müdür Turgut ve Diğerleri/Türkiye kararında AİHM kurulan yeni Komisyon'un tüketilmesi gerekli bir iç hukuk yolu olduğunu kabul etmiştir.⁸⁰

Belirtilen kanunla birlikte Komisyon öncelikle ceza hukuku kapsamındaki soruşturma ve kovuşturmalar ile özel hukuk ve idare hukuku kapsamındaki yargılamaların makul sürede sonuçlandırılmadığı veya mahkeme kararlarının geç veya eksik icra edildiği ya da hiç icra edilmediği iddiasıyla ve 23 Eylül 2012 tarihi itibarıyla AİHM'ye yapılmış başvurulara bakmakla görevlendirilmiştir.

6384 sayılı Yasa'nın 2/2. maddesinde AİHM'nin yerleşik içtihatları doğrultusunda ülkemiz aleyhine verilen ihlal kararlarının yoğunluğu dikkate alınmak suretiyle, Adalet Bakanlığınca teklif edilecek diğer ihlal alanları bakımından da Bakanlar Kurulu kararıyla bu Kanun hükümleri uygulanabilir. "hükmü yer almıştır. Bu maddeye istinaden 10 Şubat 2014 tarihli Bakanlar Kurulu kararının 16 Mart 2014 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanması ile birlikte, Komisyon'un yetki alanı genişletilmiştir. Bakanlar Kurulu kararı ile a-4/11/1983 tarihli ve 2942 sayılı Kamulaştırma Kanununa göre yapılan kamulaştırma veya irtifak hakkı tesislerinde uzun yargılama ve enflasyonun etkisiyle kamulaştırma veya irtifak hakkı bedelindeki değer kaybının telafi edilmediği iddiasıyla [AİHM'ye] yapılan başvurular, **b**-ceza infaz kurumlarında barındırılan hükümlü ve tutuklulara uygulanan disiplin yaptırımlarına karşı başvurular ve 16/5/2001 tarihli ve 4675 sayılı İnfaz Hâkimliği Kanununa göre incelenen itirazlarda savunma hakkının kısıtlandığı iddiasıyla [AİHM'ye] yapılan başvurular, **c**- ceza infaz kurumlarında Türkçe dışında dil kullanıldığı gerekçesiyle haberleşme hakkının ihlal edildiği iddiasıyla [AİHM'ye] yapılan başvurular, **d**- ceza infaz

içerisinde yapılmalıdır. Bu süre içinde müracaatta bulunmayanlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin münhasıran iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması gerekçesine dayanan kabul edilemezlik kararının kendilerine tebliğinden itibaren bir ay içinde de Komisyona müracaat edebileceklerdir.

⁸⁰ AİHM Kararı, Müdür Turgut ve Diğerleri/Türkiye, 6 Mart 2013.

kurumlarında Türkçe dışında yazılan mektup ve benzeri iletilerin kurum idaresi tarafından alınmadığı veya gönderilemediği gerekçesiyle haberleşme haklarının ihlal edildiği iddiasıyla [AİHM'ye] yapılan başvurular ve ceza infaz kurumlarında barındırılan hükümlü ve tutukluların yararlanmak istedikleri süreli ve süresiz yayınların değişik gerekçelerle engellendiği iddiasıyla AİHM'ye yapılan başvurular açısından Komisyon yetkilendirilmiştir. Komisyonun görev alanına dâhil edilen bu yeni ihlal alanlarına ilişkin 23 Mart 2013 tarihinden önce AİHM önünde derdest başvurusu olanlar ile makul sürede yargılanma hakkına ilişkin olarak 23 Mart 2013 tarihinden önce AİHM'ye başvuranlar, Bakanlar Kurulu kararının Resmî Gazete'de yayımından itibaren 6 ay içinde ya da AİHM'nin kabul edilmezlik kararının tebliğinden itibaren 1 ay içinde Komisyona başvurabilecekleri belirtilmiştir. Böylelikle Komisyon'un zaman bakımından yetkisi 23 Eylül 2012 tarihinden 23 Mart 2013 tarihine çekilerek altı ay genişletilmiştir.

09/03/2016 tarih ve 2016/8509 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının 4. maddesi gereğince İnsan Hakları Komisyonu'nun yetki kapsamı bir kez daha genişletilmiştir. Bu madde uyarınca Komisyon; **a-**orman olduğu gerekçesiyle veya 31/8/1956 tarihli ve 6831 sayılı Kanunun 2/B maddesinin uygulanması nedenlerine bağlı olarak tapu kaydının iptal edilmesi veya kadastro tespiti ya da orman kadastro sonucu tapulu taşınmazın ormanlık alanda olduğunun tespit edilmesi üzerine mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasıyla [AİHM'ye] yapılan başvurular, **b-**kıyı-kenar çizgisi içerisinde kaldığı gerekçesiyle tapu kaydının iptal edilmesi üzerine mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasıyla [AİHM'ye] yapılan başvurular, **c-** taşınmazın imar planında kamu hizmetine tahsis edilmesi üzerine mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasıyla [AİHM'ye] yapılan başvurular, **d-** ceza infaz kurumlarında bulunan tutuklu ve hükümlülere verilen disiplin yaptırımları üzerine özel ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiği iddiasıyla [AİHM'ye] yapılan başvurular, **e-** ceza infaz kurumlarında Türkçe yazılan mektup veya benzer iletilerin ceza infaz kurumu idaresi tarafından alınmaması veya gönderilmemesi üzerine özel ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiği iddiasıyla [AİHM'ye] yapılan başvurulara da bakmakla görevlendirilmiştir.

Komisyon, Adalet Bakanı tarafından hâkim-savcı sınıfından atanan dört üye ile Maliye Bakanı tarafından maliye personeli arasından atanan bir üye olmak üzere beş kişiden oluşmaktadır. Komisyon mü-

racaatların esası hakkındaki kararını AİHM'nin konu hakkındaki emsal kararlarını göz önünde bulundurarak dokuz ay içerisinde vermek zorundadır. Bu kararlara karşı tebliğ tarihinden itibaren on beş gün içinde Komisyon aracılığıyla Ankara Bölge İdare Mahkemesine itiraz edilebilmektedir. Komisyon kararını yerinde görmeyen Bölge İdare Mahkemesi, işin esası hakkında kesin olarak karar verebilecektir. İtiraz üzerine verilen kararlar kesin olup, bu kararlara karşı AYM'ye bireysel başvuru yolu açıktır. Ödenmesine karar verilen tazminat, kararın kesinleşmesinden itibaren üç ay içinde Adalet Bakanlığı tarafından ödenmektedir.

3. Bireysel Başvuru Kapsamında Komisyon'un Tüketilmesi Gerekli Başvuru Yolu Olup Olmadığı

Yukarıdaki başlıklarda ayrıntılı olarak incelendiği üzere İnsan Hakları Tazminat Komisyonu Kanun ve Bakanlar Kurulu Kararnameleri ile belirlenen görev alanlarında ancak AİHM'ye 23/03/2016 tarihinden önce yapılmış ve henüz davalı hükümete yani Türkiye'ye tebliğ edilmemiş başvuruları ele almakla görevlendirilmiştir.⁸¹ Bu nedenle AYM'nin bireysel başvuruları incelemeye başladığı tarih olan 23/09/2012 tarihinden sonra İnsan Hakları Komisyonu'nun görev alanına giren tüm konulara ilişkin temel hak ihlali iddiaları nedeniyle bu Komisyona başvurulması gerekliliği bulunmamaktadır. Bu konulardaki ihlal iddiaları da başvuru yollarının tüketilmesi kuralı gereğince öncelikle ihlali gidermeye elverişli derece mahkemelerinde ileri sürülmeli ve son olarak AYM'ye bireysel başvuruda bulunulmalıdır. Keza, İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'na yapılacak müracaatlar AİHM'ye başvuru tarihini ve numarasını gösteren resmi kayıt kabul mektubu, başvuru formu ve diğer ilgili bilgi ve belgelerle birlikte, müracaat edenin kimlik bilgilerini içeren imzalı bir dilekçeyle yapılmaktadır. Dolayısıyla AİHM'ye başvuru yapılmamış bir konuda Tazminat Komisyonu'na başvurulması mümkün değildir.

⁸¹ AYM, uzun yargılama şikâyetine ilişkin bir başvuruda ihdası yasa ile öngörülen edilen Tazminat Komisyonu'nun sadece AİHM'ye yapılan başvurular açısından yeni bir başvuru yolu olarak planlandığını, ancak mevcut durumda Komisyonun henüz kurulmadığını dolayısıyla bu aşamada nedeniyle etkili bir başvuru yolunun olmadığı kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bkz. AYM Kararı, 2012/13 (Güher Ergun ve Diğerleri), par.29.

Başvurucunun İnsan Hakları Komisyonu tarafından verilen karardan tatmin olmaması durumunda bu karara karşı Anakara Bölge İdare Mahkemesi nezdinde itiraz hakkı bulunmaktadır. İtiraz hakkında verilen karar kesin olup, başvuru temel hak ihlali iddiası ile bu karar hakkında AYM'ye bireysel başvuruda bulunma hakkına sahiptir. Başvurucunun Tazminat Komisyonu tarafından verilen kararı AYM'ye taşıdığı bir başvuruda Mahkeme başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. Mahkeme öncelikle İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun kanun ile kurulmuş idari bir başvuru yolu olduğunu belirtmiştir. Ertesinde, 6384 sayılı Kanun ile kurulan Komisyon tarafından, yargılamanın uzun sürmesi nedeniyle başvuru makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğinin tespit edildiğini ve bu ihlal sebebiyle başvurucuya tazminat ödenmesine karar verildiğini, Komisyonun tespitine esas olan olayla ilgili başvuru mağduriyetinin açıkça ve orantısız olmayacak şekilde giderildiğini, bu nedenle başvuru kişisel durum statüsünün bulunmadığını belirterek başvuruyu kişi bakımından kabul edilemez bulmuştur.⁸²

B. 5233 Sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılınması Hakkında Kanun ile Kurulan Zarar Tespit Komisyonları

1.Kanunun Amacı

1980'li yıllarda ortaya çıkan, süreç içerisinde artarak devam eden terör eylemleri nedeniyle özellikle bu eylemlerin gerçekleştiği bölgelerde yaşayan bireyler maddi ve manevi olarak zarara uğramışlardır. Bu zararlar terör eylemlerinden kaynaklandığı gibi bazen de terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetlerden kaynaklanmıştır.⁸³ Özellikle 1990'lı yıllarda terör eylemlerinin yoğun yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sıklıkla bireylerin ikamet ettikleri

⁸² AYM Kararları, 2014/11359 (Ahmet Doğan), par.37-38, 2014/2980 (Selçuk Horuk ve Hüseyin Karadağ), par.36-37, 2013/9793 (Emine Sağırbaş ve Diğerleri), par.31-33, 2013/9792 (Mürvet Karayılan ve Diğerleri), par.46-48.

⁸³ Berkan Ayturan, "5233 Sayılı Yasa Kapsamında Manevi Zararların Tazmin Edilemeyeceği Sorunu", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı 19, 2014, s.654, Begüm İsbir, "Sosyal Risk İlkesinde Kanuni Bir Yöntem. 5233 Sayılı Kanun ve Uygulanması", *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, Cilt 10, Sayı 24, 2015, s.87 vd.

köylerden ayrılmak zorunda kaldıkları görülmüştür.⁸⁴ Bu bireylerin AİHM'ye yaptığı başvurular Mahkeme önünde önemli ölçüde iş yükü oluşturmuştur.⁸⁵ AİHM Doğan ve Diğerleri/Türkiye davasında, terör eylemleri nedeniyle köy boşaltmaların Türkiye'de sistematik ve yapısal sorun haline geldiğini belirtmiştir. Bu davada Hükümet yapmış olduğu savunmada başvuru sahibinin mülkiyet hakkı ihlali iddiasını gerek idare ve gerekse hukuk mahkemeleri önünde ileri sürebileceğini ancak bu yolları tüketmemesi nedeniyle başvurunun kabul edilmez bulunması gerektiğini ileri sürmüştür. Hükümet özellikle idare hukukunun genel ilkelerinden hareketle idarenin kusursuz sorumluluğu gereğince başvuru sahiplerinin terörle mücadele kapsamında maruz kaldıkları zararlar açısından maddi ve manevi tazminat talep etme hakları bulunduğunu ileri sürmüştür.⁸⁶ AİHM, davalı hükümet tarafından ileri sürülen başvuru yollarının etkili olduğunu gösterir iç hukukta bugüne kadar idare mahkemeleri tarafından verilen bir karar sunulmadığını belirterek, hükümetin talebini reddetmiştir.

⁸⁴ "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu" raporunda 1993-1994 yıllarında bu bölgede toplam 905 köyün, 2523 mezranın boşaltıldığı belirtilmektedir. Bkz. İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İçtüzüğü'nün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Dönem 20, Yasama Yılı 3,1996, s.13, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf>.

⁸⁵ AİHM Kararları, Nuri Kurt/Türkiye, 29 Kasım 2005, Selçuk ve Asker/Türkiye, 24 Nisan 1998, Menteş ve Diğerleri/Türkiye, 28 Kasım 1997.

⁸⁶ İdarenin sorumluluğu kusurda dayalı ve kusursuz sorumluluk olarak ikiye ayrılmaktadır. Kusur sorumluluğu gereğince idarenin bir kamu hizmetinin yürütülmesi sırasında hizmetin kötü işlemesi, hiç işlememesi veya geç işlemesinden dolayı meydana gelen zararlardan dolayı sorumluluk söz konusudur. Kusursuz sorumluluk, idarenin kamu hizmetlerini yürütürken, doğrudan idarenin kusuruna dayanmaksızın ortaya çıkan zararların, idari eylem veya işlem ile zarar arasında nedensellik bağı kurulması şartıyla ortaya çıkmaktadır. Kusursuz sorumluluk risk ilkesi ve kamu külfetleri karşısında eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Bunun yanı sıra bireylerin bir toplumda yaşamaları nedeniyle zararlara maruz kalmaları durumunda üçüncü bir kusursuz sorumluluk ilkesi söz konusu olacaktır. Sosyal risk olarak belirtilen bu ilke uyarınca, ortaya çıkan zararların sonuçlarıyla ilgili olarak nedensellik bağı aranmamaktadır. Bkz. Berkan Ayturan, a.g.e, s.658 vd., Begüm İsbir, a.g.e, s.88 vd.

AIHM önünde artan başvurulardan sonra özellikle köy boşaltmalar nedeniyle mülkiyet hakkı ihlali iddialarının etkili olarak ileri sürülebileceği bir iç hukuk yolu kurulmuştur. 17 Temmuz 2004 tarihinde kabul edilen 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun ile idarenin terörle mücadele kapsamında yürüttüğü faaliyetler nedeniyle maddi zarara uğrayan kişilerin zararlarının, devletin bir kusuru olmasa bile, devlet tarafından sulhname ile karşılanması konusunda özel bir düzenleme getirilmiştir. Kanun'un gerekçesinde terör örgütlerinin, kişilere kişisel husumet sebebi ile değil devletin anayasal düzenini yıkmak maksadı ile zarar verdikleri, dolayısıyla kişilerin kendi kusurları sebebi ile değil, toplumun bir ferdi oldukları için zarar gördükleri belirtilmiştir. Yine gerekçede, toplumun tamamını hedef alan bir eylemden doğan zararın mağdur birey üzerinde bırakılmasının hakkaniyet ve nesafet ilkelerine aykırı düşeceği belirtilmiştir.

2. Zarar Tespit Komisyonlarının Yetkileri ve Çalışma Usulleri

Zarar Tespit Komisyonları bir başkan ve altı üyeden oluşmaktadır. 81 ilde oluşturulan bu komisyonlara il Valisi tarafından görevlendirilen Vali Yardımcısı başkanlık etmektedir.⁸⁷ Komisyon oy çokluğu ile karar vermektedir. Komisyon 5233 sayılı Yasa kapsamında başvuruların zararlarının tespiti ile görevlendirilmiştir. Komisyon zarar tespitinden sonra ne şekilde zararın giderileceğini ve varsa mahsup miktarlarını belirleyecek ve nakdi/ayni ödeme miktarını içeren sulhname tasarısı hazırlayacaktır. Hak sahibi 30 gün içerisinde sulhname tasarısını imzalamadığı takdirde kabul etmemiş sayılmaktadır. Komisyon, çalışmasını başvuru tarihinden itibaren altı ay içinde tamamlamak zorundadır. Vali, zorunlu hallerde bu süreyi üç ay daha uzatabilmektedir. Bireylerin Zarar Tespit Komisyonu kararlarına karşı idari yargılama makamlarına başvurma hakkı bulunmaktadır.⁸⁸

⁸⁷ 5233 sayılı Yasanın ilgili 4. maddesi uyarınca Komisyon şu kişilerden oluşmaktadır: Valinin görevlendireceği vali yardımcısı komisyonun başkanı; maliye, banyındırlık ve iskân, tarım ve köy işleri, sağlık, sanayi ve ticaret konularında uzman ve o ilde görev yapan kamu görevlilerinden vali tarafından belirlenecek birer kişi ile baro yönetim kurulunca baroya kayıtlı olanlar arasından görevlendirilecek bir avukat komisyonun üyesidir.

⁸⁸ Bkz. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 18 Şubat 2016 Tarih ve E.2015/2933, K.2016/326, Danıştay 15. Daire, 27 Haziran 2013 Tarih ve E.2011/15464,

5233 sayılı Yasanın ilgili 6. maddesi uyarınca, terörle mücadele kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlerden dolayı zarar gören veya mirasçılarının veya yetkili temsilcilerinin zarar konusu olayın öğrenilmesinden itibaren altmış gün içinde, her halde olayın meydana gelmesinden itibaren bir yıl içinde zararın gerçekleştiği veya zarar konusu olayın meydana geldiği il valiliğine başvurmaları halinde zararın tazmini amacıyla gerekli işlemlere başlanmaktadır.⁸⁹ Aynı kanunun 7. maddesinde hangi zararların tazmin edileceği belirtilmiştir. Bu hükme göre, hayvanlara, ağaçlara, ürünlere ve diğer taşınır ve taşınmazlara verilen her türlü zararlar, yaralanma, sakatlanma ve ölüm hallerinde uğranılan zararlar ile tedavi ve cenaze giderleri ve terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle kişilerin mal varlıklarına ulaşamamalarından kaynaklanan maddî zararlar bu kanun hükümlerine göre sulh yoluyla karşılanabilecek zararlardır. Görüldüğü gibi sadece maddi zararlar karşılanabilmekte, yani manevi zararlar kapsam dışında bırakılmıştır.⁹⁰ Danıştay kararlarında 5233 sayılı Yasanın uygulama alanının yalnızca “sosyal risk ilkesi”⁹¹ uyarınca tazmini müm-

K.2013/5316, Danıştay 10.Daire, 27 Mayıs 2009 Tarih ve E.2008/11150, K.2009/5084.

⁸⁹ Yasanın geçici 1. maddesinde yer alan; Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde ilgili valilik ve kaymakamlıklara başvurmaları hâlinde, 19.7.1987 tarihi ile bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarih arasında işlenen 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun 1 inci, 3 üncü ve 4 üncü maddeleri kapsamına giren eylemler veya anılan tarihler arasında terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle zarar gören gerçek kişiler ile özel hukuk tüzel kişilerinin maddî zararları hakkında da bu Kanun hükümleri uygulanır.” hükmü uyarınca Yasanın uygulaması 17 yıl geriye çekilmiştir.

⁹⁰ Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten bugüne kadar Zarar Tespit Komisyonlarına toplam 419.348 başvuru yapılmıştır. Bu başvurulardan 388.287 adedi sonuçlandırılmış olup; bunlardan 218.606 başvuru için tazminat ödenmesine karar verilmiş, 169.681 başvuru ise reddedilmiştir.1 Mart 2017 tarihi itibarıyla komisyonlarca olumlu sonuçlandırılan ve sulhname imzalayan kişilere ödenmek üzere 3.878.484.343,- TL talep edilmiş ve ilgililere ödenmiştir. Bkz. İlgili istatistikler için, Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Bilgi Notu, <http://www.illeridairesi.gov.tr/5233-sayili-kanun-uygulanmasi-istatistikleri>.

⁹¹ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu sosyal risk kavramını şu şekilde tanımlamıştır: Sosyal risk ilkesi ile toplumun içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanan, idarenin faaliyet alanında meydana gelmekle birlikte, yürütülen kamu hizmetinin doğrudan sonucu olmayan, toplumsal nitelikli riskin gerçekleşmesi sonucu oluşan, salt toplumun bireyi olunması nedeniyle uğranılan özel ve olağandışı zararların da topluma pay edilerek giderilmesi amaçlanmıştır. Genel bir ifade ile “terör olayları” olarak nitelenen eylemlerin, Devlete yönelik olduğu, Anayasal düzeni yıkmayı amaçladığı, bu tür olaylarda zarar gören kişi ve kuruluşlara karşı kişisel

kün olan uyuşmazlıklarla sınırlı olduğu belirtilmektedir. Başka bir ifadeyle; idari eylemlerden doğan zararın, hizmet kusuru veya kusursuz sorumluluk ilkeleri uyarınca tazmini gereken davalarda, 2577 sayılı Yasanın 13. maddesinin uygulanmasının gerektiği belirtilmektedir.⁹²

3. Bireysel Başvuru Kapsamında Zarar Tespit Komisyonlarının Tüketilmesi Gerekli Başvuru Yolu Olup Olmadığı

Bireysel başvuru kurumunun uygulanmaya başladığı ve AYM'nin başvuruları kabul etmeye başladığı 23 Eylül 2012 tarihinden yıllar önce kurulan Zarar Tespit Komisyonlarının etkili ve ihlal iddialarını gidermeye elverişli bir yol olup olmadığı konusunda AYM doğal olarak bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak bu değerlendirme AYM'nin bireysel başvuruda içtihat oluştururken sıklıkla faydalandığı AİHM tarafından gerçekleştirilmiştir. AİHM İçyer/Türkiye başvurusunda Zarar Tespit Komisyonlarının tüketilmesi gerekli bir başvuru yolu olup olmadığını değerlendirmiştir. Mahkeme karar tarihinde 76 ilde komisyonların kurulduğunu, hâlihazırda 170.000 başvurunun yapıldığını, bu durumun yeni başvuru yolunun sadece teorik olarak değil uygulamada da etkili olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. AİHM, komisyonların yargısal bir faaliyet gerçekleştirmediklerini, bu nedenle komisyon önündeki prosedürün çekişmeli olmasının gerekmediğini

husumetten kaynaklanmadığı bilinmekte ve gözlenmektedir. Sözü edilen olaylar nedeniyle zarara uğrayan kişiler, kendi kusur ve eylemleri sonucu değil, toplumun bir bireyi olmaları nedeniyle zarar görmektedirler. Belirtilen şekilde ortaya çıkan zararların ise, özel ve olağandışı nitelikleri dikkate alınıp, terör olaylarını önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemeyen idarece, yukarıda açıklanan sosyal risk ilkesine göre, topluma pay edilmesi suretiyle tazmini hakkaniyet gereği olup, sosyal devlet ilkesine de uygun düşecektir. Bkz. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 26 Mart 2014 Tarih ve E.2013/4602, K.2014/1220 Sayılı Karar. Buna karşın doktrinde Metin Günday terörle mücadele esnasında bireylerin uğradığı zararların hizmetin gereği gibi yerine getirilmemesi nedeniyle gerçekleştiği bu nedenle hizmet kusuruna dayalı tazmin talebinde bulunulması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Metin Günday, İdare Hukuku, 9.Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara,2004,343.

⁹² 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 13. maddesinin ilgili kısmı şöyledir: İdari eylemlerden hakları ihlal edilmiş olanların idari dava açmadan önce, bu eylemleri yazılı bildirim üzerine veya başka suretle öğrendikleri tarihten itibaren bir yıl ve her halde eylem tarihinden itibaren beş yıl içinde ilgili idareye başvurarak haklarının yerine getirilmesini istemeleri gereklidir. Bu isteklerin kısmen veya tamamen reddi halinde, bu konudaki işlemin tebliğini izleyen günden itibaren veya istek hakkında altmış gün içinde cevap verilmediği takdirde bu sürenin bitişi tarihten itibaren, dava süresi içinde dava açılabilir.

ayrıca başvurucuların komisyon kararlarından tatmin olmaması durumunda yargı makamlarına başvurma hakkına da sahip olduklarını ifade etmiştir. Mahkeme 5233 sayılı Yasa ile sadece maddi zararların tazmin edilebileceğinin belirtilmesine karşın, aynı Yasanın 12. maddesi⁹³ uyarınca idari yargı makamlarından uğranılan manevi zararların da talep edilebileceğini eklemiştir. AİHM tüm bu tespitler çerçevesinde 5233 sayılı Yasa ile kurulan başvuru yolunun ihlal iddiasını gidermeye elverişli, makul başarı şansı bulunan tüketilmesi gerekli bir iç hukuk yolu olduğunu belirtmiştir.⁹⁴ Başvurucu bu davada, Zarar Tespit Komisyonlarının AİHM'ye başvuru yaptıktan sonra kurulduğunu bu durumda bu yolu tüketmesi gerekmediğini de ileri sürmüştür. Mahkeme, ulusal mevzuatlarda veya uygulamalarda sistematik ve yapısal eksikliklerden kaynaklı ihlal durumlarında, izlenmesi gerekli en doğru prosedürün ilgili taraf devletlerden bu durumu gözden geçirerek benzer ihlal iddialarının tekrarını önlemek amacıyla etkili iç hukuk yolları kurmalarını talep etmek olduğunu ifade etmiştir. Bu türden etkili mekanizmalar kurulduktan sonra AİHM'nin benzer başvuruları incelemesinin gerekli olmadığını, dolayısıyla ihlal iddiasını giderme yetkisinin iç hukuklara bırakılması gerektiğini belirtmiştir.

5233 sayılı Yasa'nın uygulanmasına ilişkin olaylar bireysel başvuru yoluyla AYM önüne de taşınmıştır. AYM öncelikle, AİHM uygulamasında olduğu gibi Zarar Tespit Komisyonlarını ulaşılabilir, makul başarı şansı bulunan, etkili ve tüketilmesi gerekli bir iç hukuk yolu olarak kabul etmektedir. AYM bir kararında, başvurucunun zararının tamamını karşıladığını beyan ettiği alacağını idareden tahsil ettiğini bu nedenle mülkiyet hakkına ilişkin mağduriyetinin sona erdiğini belirterek, başvuruyu kişi bakımından kabul edilemez bulmuştur.⁹⁵ İdari yargılama pratiğinde, terör olayları nedeniyle maruz kalınan maddi zararların tazmini amacıyla idare mahkemelerine başvurulması halinde, bu mahkemeler Zarar Tespit Komisyonlarına başvurulması gerektiğini belirtmektedirler. Dolayısıyla, bireysel başvuru uygulamasında özellikle mülkiyet hakkının ihlali iddiaları bakımından bu

⁹³ 5233 sayılı Yasanın 12. maddesinin ilgili kısmı şu şekildedir: [...] Sulh yoluyla çözülemeyen uyuşmazlıklarda ilgililerin yargı yoluna başvurma hakları saklıdır.

⁹⁴ AİHM Kararı, İçyer/Türkiye, 12 Ocak 2006, par.73-86.

⁹⁵ AYM Kararları, 2013/7939 (Ramazan Acar), par.43, 2014/1026 (Firas Aslan), par.56-57, 2014/1024 (Şariye Aslan), par.40-41, 2013/7938 (Genco Acar), par.43-44.

komisyonlar tarafından verilen kararlar neticesinde başvurucunun mağdur sıfatı kural olarak sona ermektedir. Ancak ihlale konu hakkın niteliğine göre her durumda somut olayın koşulları dikkate alınarak değerlendirmede bulunmak gerekecektir. Yukarıda belirtilen AYM kararlarında başvurucuların ikamet ettikleri köyleri terk etmeleri nedeniyle mülkiyet haklarının ihlal edildiğini iddia ettikleri durumlarda kendilerine maddi tazminat ödenmesi bu hak bakımından başvurucuların mağdur sıfatını ortadan kaldıracaktır. Ancak terör olayları nedeniyle kişilerin hayatını kaybetmesi durumunda, ölüm olayı nedeniyle maddi tazminat ödenmesi yaşam hakkının ihlali iddiası bakımından mağdur sıfatını ortadan kaldırmayacaktır. Bu çerçevede gerçekleşen olaylarda yürütülen idari ve hukuki soruşturmalar ve bu davalar sonucunda tazminat ödenmesi yaşam hakkına ilişkin ihlali gidermek ve mağdur sıfatının kaybedilmesi için yeterli olmamaktadır. Anayasa'nın 17. maddesine ilişkin şikâyetler açısından kapsamlı bir ceza soruşturmasını müteakip yapılan ve makul bir tazminata hükmedilmesi ile sonuçlanan idari dava yolu, mağdur sıfatını ortadan kaldırabilecek etkili bir başvuru yoludur.⁹⁶

C. 685 sayılı Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamesi ile Kurulan Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu

1.Kanun Hükmünde Kararnamenin Amacı

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi sonrasında 20 Temmuz 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından 21 Temmuz 2016 tarihinden başlamak üzere ülke genelinde Olağanüstü Hal ilan edilmiştir.⁹⁷ OHAL süresince Anayasa'nın 121.maddesi uyarınca çıkarılan 668, 669, 670, 672, 675,677, 679, 683, 686, 689 sayılı OHAL KHK'ları ile kamu görevlilerinin görev-

⁹⁶ AYM Kararı, 2012/752 (Serpil Kerimoğlu ve Diğerleri), par. 61-74.

⁹⁷ Bakanlar Kurulu'nun 2016/9064 sayılı kararı 21 Temmuz 2016 Tarih ve 29777 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanmıştır. Karar şu şekildedir: Anayasa'nın 120. maddesi ile Olağanüstü Hal Kanununun 3. Maddesinin b bendine göre, ülke genelinde 21.07.2016 Perşembe günü saat 01.00'dan itibaren doksan gün süreyle olağanüstü hal ilan edilmeli [...] kararlaştırılmıştır. Bkz. 21 Temmuz 2016 Tarih ve 29777 sayılı Resmî Gazete için, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160721-4.pdf>.

lerine son verilmiş,⁹⁸ bazı sendika ve konfederasyonlar ile dernek ve vakıfların faaliyetlerine son verilmiş, yine bazı özel radyo, televizyon, dergi, gazete ve haber ajansları kapatılmıştır.⁹⁹ Bu KHK'larla yapılan tasarruflara karşı mağdur olduklarını iddia edenler farklı başvuru yollarını kullanmışlardır. Öncelikle 668,669, 670 ve 671 sayılı OHAL KHK'larının bazı maddelerinin iptali istemiyle soyut norm denetimi yoluyla AYM'ye açılan davalar Mahkeme tarafından reddedilmiştir. AYM, Anayasa'nın 148. maddesi uyarınca OHAL KHK'larının şekil ve esas bakımından denetlenemeyeceğini belirterek iptal istemlerini reddetmiştir.¹⁰⁰ Kamu görevine son verilenler tarafından idare mahkemelerine açılan davalar da bu mahkemeler tarafından reddedilmiştir. İdare mahkemeleri tarafından yapılan değerlendirmede OHAL KHK'larının fonksiyonel olarak yasama tasarruflarıyla eşdeğer nitelikte olduğu dolayısıyla idari yargılamaya konu olamayacağını belirtmiştir.¹⁰¹

AIHM'ye yapılan doğrudan başvurular hakkında da Mahkeme değerlendirmede bulunmuştur. AIHM Zihni/Türkiye kararında idare mahkemeleri önünde KHK'larla kamu hizmetinden çıkarılmaya

⁹⁸ 2 Mayıs 2017 tarihi itibarıyla hazırlanan raporda 102.551 kamu görevlisinin ihraç edildiği belirtilmektedir. Bkz. İlgili rapor için, <http://www.memurlar.net/haber/664803/son-khk-sonrasinda-toplam-ihrac-sayisi-102-bin-ordu.html>.

⁹⁹ İnsan Hakları Platformu tarafından hazırlanan 23 Şubat 2017 tarihli durum raporunda, 19 sendika, federasyon ve konfederasyonun kapatıldığı, 16 televizyon kanalı, 62 gazete, 24 radyo, 5 haber ajansının faaliyetine son verilmiştir. Bkz. İnsan Hakları Platformu, Olağanüstü Hal Uygulamaları Durum Raporu, 23 Şubat 2017, <http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2017/02/OHAL-Subat2017-raporu.pdf>.

¹⁰⁰ Bkz. AYM Kararları, 2 Aralık 2016 Tarih ve E.2016/171, K.2016/164, par.21, 12 Ekim 2016 Tarih ve E.2016/166, K.2016/159, par.27, 12 Ekim 2016 Tarih ve E.2016/167, K.2016/160, par.27, 2 Kasım 2016 Tarih ve E.2016/172, K.2016/165, par.26.

¹⁰¹ Konu hakkında İstanbul 9. İdare Mahkemesi tarafından verilen bir kararda şu ifadeler yer almıştır: "KHK'nın yürürlüğe girdiği tarihi itibarıyla ekli listelerde isimleri bulunan kişilerin kamu görevinden başka bir işleme gerek kalmaksızın çıkarılacağı hükmüne yer verilmiş olup, bu KHK uyarınca da davacının görevine son verilmesi üzerine bakılmakta olan dava açılmıştır. İptal davalarında güdülen amaç, idari işlemlerin hukuka uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi olduğundan, dava konusu edilen işlemin idari davaya konu olabilecek nitelik arz etmesi zorunludur. Oysa davaya konu edilen bir "Yasama Tasarrufu" olup Kanun hükmündedir. Dolayısıyla ortada başkaca bir işlem bulunmadığı için ve dava konusu KHK'nın da vasfı bulunmadığından idari davaya konu edilemeyeceği tartışmasızdır". Bkz. İstanbul 9. İdare Mahkemesi, 6 Aralık 2016 Tarih ve E. 2016/2199, Karar. 2016/1981.

ilişkin davaların hâlihazırda görülmekte olduğunu, kararların henüz kesinleşmediğini dolayısıyla bu başvuru yolunun etkili olup olmadığı konusunda şu aşamada spekülasyonda bulunulamayacağını; ayrıca idari yargı yolunun tüketilmesi ertesinde AYM'ye bireysel başvuruda da bulunulabileceğini belirterek başvuruyu kabul edilemez bulmuştur.¹⁰² Bu değerlendirmenin yerinde olmadığı düşünülmektedir. Şöyle ki; soyut norm denetimi yoluyla AYM'ye önüne taşınan ve incelenmeksizin reddedilen OHAL KHK'larının bireysel başvuruya konu olması da mümkün değildir. Fonksiyonel olarak yasama tasarrufları ile eşdeğer olan bu KHK'lar organik olarak düzenleyici idari işlemlerdir. OHAL KHK'larının Resmî Gazete 'de yayımlanması ertesinde TBMM'ye sunulması ve Meclis tarafından onaylanması durumunda artık bu KHK'lar kanuna dönüşecektir.¹⁰³ 6216 sayılı Yasa'nın 45/3. maddesi uyarınca yasama işlemleri ve düzenleyici idari işlemler aleyhine bireysel başvuruda bulunmak mümkün değildir. Bu nedenle OHAL KHK'larının doğrudan bireysel başvuruya tabi olması mümkün değildir. Keza idari yargı makamları tarafından da kişi hakkında idare tarafından tesis edilen bir idari işlem olmaması nedeniyle salt OHAL KHK'larının incelenmesi mümkün görünmemektedir.¹⁰⁴

Venedik Komisyonu tarafından 12 Aralık 2016 tarihinde hazırlanan 667 ilâ 676 sayılı OHAL KHK'ları Hakkında Görüş'te OHAL KHK'larının denetimine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Komisyon, idari makamlar tarafından hazırlanan müzekkerede OHAL KHK'ları ile yapılan tasarrufların yargı denetimine kapalı olduğunun kabul edildiğini belirtmiştir.¹⁰⁵ Komisyon, sorunun boyutu göz önü-

¹⁰² AİHM bu başvuruda Gazi Anadolu Lisesi Müdür Yardımcısı olarak görev yapan başvurucu M. Akif Zihni'nin 672 sayılı OHAL KHK'sı ile ihraç edilmesine ilişkin şikâyeti incelemiştir. Bkz. AİHM Kararı, Zihni/Türkiye, 29 Kasım 2016.

¹⁰³ Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Basımevi, 13. Baskı, Bursa, 2012 s.369.

¹⁰⁴ Trabzon İdare Mahkemesi konu hakkındaki bir kararda şu değerlendirmede bulunmuştur: Kanun hükmünde kararnameler ise kanunlarla eşdeğer hukuki tasarruflar olup" kararnamelerle meslekten çıkarılanlar hakkında yapılan düzenlemenin, idari bir işlem olmadığı, kanun niteliğinde olan kararnamelerle çıkarıldıkları, ortada idari bir işlem olmadığı için, idari işlemin iptali için açılan davalarında bu nedenle reddi gerektiğine karar verilmiştir. Bkz. Trabzon İdare Mahkemesi, 8. Eylül 2016 Tarih ve E.2016/1113, K. 2016/1046 Sayılı Karar.

¹⁰⁵ Avrupa Hukuk Yolu ile Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu), 15 Temmuz 2016 Başarısız Darbe Girişiminden Sonra Çıkarılan hazırlanan 667 ila 676 sayılı OHAL KHK'ları Hakkında Görüş, Strasburg, 2016, par.201, Erişim Tarihi:

ne alındığında OHAL KHK'ları nedeniyle mağdur olduğunu iddia edenlere yargılama makamlarına başvurma olanağı sağlanmasının zor olabileceğini, ancak geçici (ad hoc) bir çözüme ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Komisyon Türk makamlarına OHAL KHK'larına dayalı şikâyetleri inceleyebilecek geçici bir kurul oluşturmayı önermiştir. Bu kurulun Komisyona göre, tüm şikâyetleri kişiye özgü incelemesi, kanıtları ele alması, gerekçeli kararlar vermesi, bağımsız ve tarafsız olması, kararlarının yargı denetimine tabi olması ilkelerini karşılamalıdır. Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği tarafından da geçici bir kurul oluşturulması fikri desteklenmiştir.

Bu arada Temmuz 2016 tarihi itibarıyla OHAL KHK'ları kaynaklı şikâyetlere ilişkin denetim yolunun belirgin olmamasına karşın gerek AYM önündeki ve gerekse AİHM önündeki başvurular hızla artmıştır. 2015 yılında 20376 olan bireysel başvuru sayısı 2016 yılında 80756'ya yükselmiştir.¹⁰⁶ AİHM'ye 2015 yılında Türkiye aleyhine sadece 2212 başvuru yapılmışken bu sayı 2016'da 8308 ulaşmıştır.¹⁰⁷ OHAL KHK'larından kaynaklanan şikâyetlerin ileri sürülebileceği başvuru mercilerinin belirsizliği, bu sırada yargı makamları tarafından verilen kararların yetersiz gerekçeleri, özellikle AYM ve AİHM önündeki başvuruların hızla artması ve bu mahkemelerin işleyemez hale gelmesi riskine maruz kalmaları da dikkate alınarak 23/07/2017 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan 685 sayılı Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamesi ile (OHAL KHK'sı) OHAL kapsamında Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu (İnceleme Komisyonu) kurulmuştur.

2. İnceleme Komisyonun Yetkileri ve Çalışma Usulü

685 sayılı OHAL KHK'sının 2. maddesi uyarınca Komisyon, olağanüstü hâl kapsamında doğrudan kanun hükmünde kararnamele ile tesis edilen işlemler hakkındaki başvuruları değerlendirip karar verecektir. Yine bu madde uyarınca, **a)** Kamu görevinden, meslekten

02.07.2017, http://d.barobirlik.org.tr/2017/20170116_venediktercume.pdf
¹⁰⁶ Bkz. AYM önündeki başvurulara dair istatistikler için, Erişim Tarihi:01.07.2017, <http://www.anayasa.gov.tr/files/bireyselbasvuru/istatik-31122016.pdf>
¹⁰⁷ Bkz. AİHM önündeki başvurulara dair istatistikler için, European Court of Human Rights Annual Report, Strasbourg, European Council, 2017, s. 201, Erişim Tarihi:23.06.2017, http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2016_ENG.pdf

veya görev yapılan teşkilattan çıkarma ya da ilişiyin kesilmesi, **b)** Öğrencilikle ilişiyin kesilmesi, **c)** Dernekler, vakıflar, sendika, federasyon ve konfederasyonlar, özel sağlık kuruluşları, özel öğretim kurumları, vakıf yükseköğretim kurumları, özel radyo ve televizyon kuruluşları, gazete ve dergiler, haber ajansları, yayınevleri ve dağıtım kanallarının kapatılması, **ç)** Emekli personelin rütbelerinin alınması Komisyonun görev alanındadır. Ayrıca, olağanüstü hâl kapsamında yürürlüğe konulan kanun hükmünde kararnamelerle gerçek veya tüzel kişilerin hukuki statülerine ilişkin olarak doğrudan düzenlenen ve birinci fıkra kapsamına girmeyen işlemler de Komisyonun görev alanındadır.

Komisyon, yedi üyeden oluşmaktadır. Üyelerin üçü kamu görevlileri arasından Başbakan tarafından, bir üye Adalet Bakanlığının merkez teşkilatı ile bağı ve ilgili kuruluşlarında çalışan hâkim ve savcılar arasından Adalet Bakanınca, bir üye mülki idare amirleri sınıfına mensup personel arasından İçişleri Bakanınca, birer üye Yargıtay'da ve Danıştay'da görev yapan tetkik hâkimleri arasından Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu tarafından belirlenmektedir. Komisyon KHK'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıl süreyle görev yapacaktır. Bakanlar Kurulu, gerek görmesi halinde bu süreyi bitiminden itibaren birer yıllık sürelerle uzatabilmektedir.

Komisyonla başvurular valilikler aracılığıyla yapılacaktır. Kamu görevinden, meslekten veya görev yapılan teşkilattan çıkarılanlar ya da ilişiyi kesilenler, en son görev yaptıkları kuruma da başvurabileceklerdir. Komisyonla başvuru, komisyonun başvuru almaya başladığı tarihten önce yürürlüğe konulan KHK'larla ilgili olarak başvuru alma tarihinden itibaren altmış gün içinde; bu tarihten sonra yürürlüğe konulan KHK'larla ilgili olarak ise Resmî Gazetede yayımlanma tarihinden itibaren altmış gün içinde yapılmalıdır. Komisyon incelemelerini dosya üzerinden yapacaktır. Komisyon, inceleme sonucunda başvurunun reddine veya kabulüne karar verebilecektir. Komisyon kararlarında karşı, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca belirlenecek Ankara idare mahkemelerinde iptal davası açılabilir. Halihazırda bu makalenin yazım tarihinde Komisyon henüz başvuru almaya başlamamıştır. Bu nedenle uygulamada nasıl bir usul izleneceği şu aşamada bilinmemektedir.

3. Bireysel Başvuruda İnceleme Komisyonunun Tüketilmesi Gerekli Bir Başvuru Yolu Olup Olmadığı

AYM tarafından OHAL KHK'larından kaynaklanan bireysel başvurulara ilişkin yapılan başvurularda henüz 685 sayılı KHK ile kurulan İnceleme Komisyonuna ilişkin bir değerlendirme yapılmamıştır. Ancak AİHM, yapılan bir başvuruda İnceleme Komisyonunun tüketilmesi gerekli bir iç hukuk yolu olup olmadığı konusunda değerlendirmede bulunmuştur.¹⁰⁸ Mahkeme kararında öncelikle, yine başvurucular tarafından ihlal iddialarını gidermeye elverişli ve ulaşılabilir iç hukuk yollarının tüketilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca her ne kadar başvuru yollarının tüketilmesi kuralının AİHM'ye başvuru yapıldığı anda mevcut bulunan iç hukuk yolları dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmesine karşın, başvuru yapıldıktan sonra iç hukuklarda ihdas edilen yeni mekanizmaların da tüketilmesi gerektiğinin AİHM tarafından bazı koşullarla kabul edildiği ifade edilmiştir.

AİHM, 685 sayılı OHAL KHK'sı ile kurulması öngörülen İnceleme Komisyonunun OHAL KHK'ları ile yapılan işlemlere ilişkin şikâyetleri inceleyeceğini, Hükümetin bu şekilde OHAL KHK'larının denetiminin nasıl olacağına ilişkin tartışmalara son verdiğini belirtmiştir.¹⁰⁹ Mahkeme, ayrıca Komisyon kararlarının idari yargı denetimine açık olduğunu, verilecek kararlara karşı AYM'de bireysel başvuru hakkının da bulunduğunu ifade etmiştir. İnceleme Komisyonunun yargısal bir fonksiyonu olmamasına karşın, kararlarına karşı yargı yolunun açık olduğunu, bu şekilde OHAL KHK'larının yargısal denetimine ilişkin belirsizliğin de ortadan kalktığı belirtilmiştir. AİHM, bu başvuru yolunun ulaşılabilir bir yol olduğunu, ayrıca şu durumda bu başvuru yolunun başvuru yolunun AİHM'ye ilişkin ihlal iddialarını ortadan kaldırmada yetersiz kalacağını veya makul başarı şansının bulunmadığını gösterir delillere de sahip olmadığını eklemiştir. Dolayısıyla AİHM bu başvuru yolunun OHAL KHK'larına dayalı ihlal iddiaları bakımından tüketilmesi gerektiğini belirtmiştir.

¹⁰⁸ Bu başvuruda 1071 Malazgirt İlkokulunda öğretmen olarak görev yapan Gökhan Köksal 672 sayılı OHAL KHK'sı ile ihraç edilmesi nedeniyle AİHM'ye başvuruda bulunmuştur. Bkz. AİHM Kararı, Köksal/Türkiye, 6 Haziran 2017.

¹⁰⁹ Köksal/Türkiye, par.25.

Ancak AİHM, söz konusu İnceleme Komisyonu ve daha sonra ulusal yargılama makamları tarafından verilen kararlar ve bu kararların etkin olarak icrası dikkate alınarak her zaman bu başvuru yolunun teori de olduğu gibi uygulamada da ihlal iddialarını gidermede etkili olarak kabul edilip edilmeyeceğini yeniden inceleme hakkı bulunduğunu eklemektedir. Bu durumda, İnceleme Komisyonu bugün itibarıyla AİHM tarafından tüketilmesi gerekli bir iç hukuk yolu olarak kabul edilmesine rağmen, süreç içerisinde verdiği kararlar ve bu kararların icrası çerçevesinde AİHM tarafından etkili olup olmadığı yeniden değerlendirilebilecektir. Her durumda İnceleme Komisyonu'nun etkili bir başvuru olduğunun ispatı davalı devlete düşmektedir.

AİHM'nin belirtilen kararı dikkate alındığında OHAL KHK'larından kaynaklanan şikâyetlerin, İnceleme Komisyonu'nun görev alanı da dikkate alınarak öncelikle bu Komisyona sunulması ve ertesinde derece mahkemelerinin (idari yargı) tüketilmesi gerekmektedir. Bu başvuru yolları tüketildikten sonra AYM'ye bireysel başvuruda bulunulabilecektir. İnceleme Komisyonu'nun AİHM kararında belirtildiği üzere süreç içerisinde etkili olarak kabul edilebilmesinin devamı için AİHM'nin benzer konulardaki içtihatlarına uygun olarak karar vermesi ve bu içtihatları öncelikle dikkate alması gerekecektir. Yukarıda ele alınan İnsan Hakları Tazminat Komisyonu ve Zarar Tespit İnceleme Komisyonları tarafından verilen kararlar AİHM'nin benzer başvurularda verdiği kararlar dikkate alınarak verilmiş olup gerek AYM ve gerekse AİHM'ye yapılan başvurularda bu Komisyonlar tarafından verilen kararların ihlal iddiasını ortadan kaldırdığı birçok kez belirtilmiştir. İnceleme Komisyonu'nun yapısı, tek bir Komisyonun belki de 100.000 sayısını aşacak başvurular hakkında ne şekilde ve ne kadar süre de inceleme yapabileceğine ilişkin birçok sorunun kısa vadede yanıtı Komisyonun başvuruları kabul etmesi ve ilk kararlarını vermesiyle birlikte verilebilecektir.

SONUÇ

AYM'ye yapılan bireysel başvurularda Mahkeme tarafından re'sen incelenen usule ilişkin bir kabul edilebilirlik kriteri de başvuru yollarının tüketilmesi kuralıdır. Uluslararası hukukun genel kabul gören ilkelerinden olan bu koşul, bir Sözleşmeye taraf devletlerin uluslararası yükümlülüklerinin ihlali halinde bu durumu öncelikle kendi

hukuki mekanizmaları yoluyla düzeltmesi gerektiği kanısına dayanmaktadır. Bu kriter bireysel başvuru yolunun bulunduğu ülkelerin hemen hemen tamamında bulunmaktadır. Başvuru yollarının tüketilmesi kuralının temel dayanağı AYM'ye bireysel başvurunun temel hakları korumaya yönelik ikincil nitelikte bir koruma mekanizması olmasıdır. Bireysel başvurunun ikincil niteliği temel hak ve hürriyetleri korumakla görevli başkaca mekanizmaların varlığını göstermektedir. Bu bakımdan Anayasa'da ve AİHS'de düzenlenen temel hak ve hürriyetlerin öncelikli olarak korunmasından olağan nitelikteki yargı makamları ve kamu gücü kullanan idari makamların tümü sorumludurlar.

Bireysel başvurunun yürürlüğe girdiği 23 Eylül 2012 tarihinden bugüne kadar AYM kabul edilebilirlik kriterleri hakkında önemli ölçüde değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu çerçevede başvuru yollarının tüketilmesi kuralıyla ilgili olarak AYM önemli sayıda içtihat üretmiştir. Ancak AYM başvuru yollarının tüketilmesi kuralıyla ilgili içtihatlarını geliştirirken bu konuda yoğun bir içtihadı sahip olan AİHM kararlarından sıklıkla yararlanmışır. AİHM içtihadı uyarınca başvuru yollarının tüketilmesi kuralı, başvuru yapıldığı anda mevcut ve kullanılabilir iç hukuk yolları dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Ancak AİHM süreç içerisinde taraf devletlerin yasalarından ya da idari uygulamalarından kaynaklanan sistematik ve yapısal sorunlara dayalı ihlal iddialarını çözümlenmek amacıyla başvuru yapıldıktan sonra iç hukuklarda kurulan tazminat komisyonlarını da tüketilmesi gerekli başvuru yolları olarak kabul etmiştir. AİHM bu içtihadı, tekrar eden benzer ihlal iddialarının Mahkemenin iş yükünü arttırması ve bu nedenle Mahkemenin temel hak ve hürriyetlerin korunmasına ilişkin asli fonksiyonunu engellemesi riskine karşı varmıştır. AYM tarafından AİHM'nin bu içtihadı aynen kabul edilmiştir.

AİHM kararları neticesinde iç hukukta tekrar eden ihlallerin engellenmesi ve yerel düzeyde çözümlenmesi amacıyla İnsan Hakları Tazminat Komisyonu, Zarar Tespit Komisyonları ve OHAL İnceleme Komisyonu kurulmuştur. AİHM'nin bu yöndeki içtihadını aynen uygulayan AYM'de bu Komisyonların ihlal iddialarını gidermeye elverişli ve makul başarı şansı bulunan, dolayısıyla tüketilmesi gerekli başvuru yolları olduğunu kabul etmiştir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Arat Nilay, 2010 Constitutional Amendments, 'Balance Sheet' of Constitutional Complaint Mechanism in the Light of Constitutional Court's Judgments on Cases from Administrative Courts, *European Review of Public Law*, Vol.25, No.3, 2013.
- Aydın Devrim, Ceza Muhakemesi Kanunu'nda İtiraz, *TBB Dergisi*, Sayı 65, 2006.
- Ayturan Berkan, 5233 sayılı Yasa Kapsamında Manevi Zararların Tazmin Edilip Edilemeyeceği Sorunu, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı 19, 2014.
- Bringing a case to the European Court of Human Rights- A Practical Guide on Admissibility Criteria, Council of Europe, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2011.
- Chappez Jean, *Chappez, La regle de l'épuisement des voies de recours internes*, Editions A. Pedone, Paris 1972.
- Çınar İbrahim, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı İle Mahkemenin Kişi Bakımından Yargı Yetkisi Konusunda Verdiği Kararlar, Haşim Kılıç'a Armağan, Editörler: Ali Rıza Çoban, Serdar Gülenler, Musa Sağlam, Hüseyin Ekinci, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015.
- Ekinci Hüseyin, Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadının Anayasa Mahkemesi İçtihadına Olası Etkileri, Musa Sağlam (Editör), Bireysel Başvuru-İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri (Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi), Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Güçlendirilmesi Ortak Projesi, Avrupa Konseyi, Ankara, 2013.
- Erdal Uğur, Bakırcı Hasan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesi, Uygulama El Kitabı, World Organisation Against Torture (OMCT), Cenevre, 2006.
- Gomien Donna, *Vade-mecum de la Convention Européenne des Droits de l'Homme*, Publication du Conseil de l'Europe, Strazburg, 2005.
- Gözler Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 13. Baskı, Ekin Yayın Dağıtım, Bursa, 2012.
- Göztepe Ece, Anayasa Şikâyeti, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 530, AÜHF, Döner Sermaye Yayınları No: 45, Adalet Matbaacılık, Ankara, 1998.
- Göztepe Ece, Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Hakkının 6216 Sayılı Yasa Kapsamında Değerlendirilmesi, *Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi*, Sayı 95, 2011.
- Guerra Luis Lopez, Spain and the European Court of Human Rights: Individual Applications and Recourse de Amparo, *Journal of Constitutional Law*, Vol. 4, Issue 7, Ankara, 2015.
- Günday Metin, İdare Hukuku, 9.Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004.
- Hassamer Winfried, Anayasa Şikâyeti ve Buna İlişkin Sorunlar (Almanya'da Temel Hak Şikâyeti Hakkında Rapor), Anayasa Yargısı, Cilt 21, 2004.
- İşbir Begüm, Sosyal Risk İlkesinde Kanuni Bir Yöntem: 5233 Sayılı Kanun ve Uygulanması, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, Cilt 10, Sayı 24, 2015.

- Janis Mark, Kay Richard, Bradley Anthony, *European Human Rights Law*, Second Edition, Oxford University Press, 2000.
- Kastanaz Elias, *Unité et Diversité: Notions Autonomes et Marge d'Appréciation des Etats dans la Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits De l' Homme*, Bruylant, Brüksel, 1996.
- Lanter Markus, *L'épuisement des Voies des Recours Internes et L'exigence du Délai de Six Mois, Quel Filtrage des Requêtes par La Cour Européenne des Droits de l'Homme*, Pascal Dorneau-Josette, Elisabeth Lambert Abdelgawad, Conseil de l'Europe Edition, Strasburg, 2011.
- Leach Philip, *Taking a Case to the European Court of Human Rights*, Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2005.
- Neuman Gerald L., *Subsidiarity*, Edited By Dinah Shelton, *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*, 2013.
- Öztürk Bahri, Erdem Mustafa Ruhan, *Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, 9. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006.
- Pekcanitez Hakan, Atalay Oğuz, Özkes Muhammed, *Medeni Usul Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.
- Sağlam Musa, *Bireysel Başvuru-İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri (Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi)*, Musa Sağlam (Editör), Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Güçlendirilmesi Ortak Projesi, Avrupa Konseyi, Ankara, 2013.
- Soyaslan Doğan, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Seçkin Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010.
- Sudre Frédéric, Marguénaud Jean-Pierre, Adriantsimbazovina Joel, Gouttenoire Adeline, Gonzalez Gérard, Milano Laure, Surrel Hélène, *Les Grands Arrêts de la Cour Européenne des Droits de l'Homme*, Presses Universitaires de France, Paris, 2015.
- Szymczak David, *La Convention Européenne des Droits de l'Homme et le Juge Constitutionnel National*, Publication de l'Institut International des Droit de l'Homme, Bruylant, Brüksel, 2007.
- Şirin Tolga, *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2015.
- Ural Sami Sezai, *Hak ve Özgürlüklerin Korunması Bağlamında Bireysel Başvuru*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2013.
- White Robin C. A., Ovey Clare, *The European Convention on Human Rights*, Fifth Edition (Jacobs, White, & Ovey), Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Yokuş Sevtap, *Türkiye'de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti)*, Sevtap Yokuş (Editör), *Türkiye'de Anayasa Şikâyetini Hazırlayan Koşullar*, Seçkin Kitabevi, Ankara, 2014.
- Yurtcan Erdener, *CMK Şerhi*, 4. Baskı, Beta Yayınları, 2005.

Diğer Kaynaklar

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, "Kanun Projelerinin, Mevcut Kanunların ve İdari Uygulamaların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hükümlerine Uygunluğun

Denetlenmesine Dair Tavsiye Kararı, Strasburg, 12 Mayıs 2004, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd196.

İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İçtüzüğü'nün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Dönem 20, Yasama Yılı 3,1996, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf>.

İnsan Hakları Platformu, Olağanüstü Hal Uygulamaları Durum Raporu, 23 Şubat 2017, <http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2017/02/OHAL-Şubat2017-raporu.pdf>.

Avrupa Hukuk Yolu ile Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu), 15 Temmuz 2016 Başarısız Darbe Girişiminden Sonra Çıkarılan hazırlanan 667 ila 676 sayılı OHAL KHK'ları Hakkında Görüş, Strasburg, 2016, http://d.barobirlik.org.tr/2017/20170116_venediktercume.pdf.

European Court of Human Rights Annual Report, Strasbourg, European Council, 2017, http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2016_ENG.pdf.

Atıf Yapılan Mahkeme Kararları

AIHM Kararları

Menteş ve Diğerleri/Türkiye, 28 Kasım 1997. Fleri Soler ve Camilleri/Malta, 26 Eylül 2009

Dalia/Fransa, 19 Şubat 1998 Kudla/Polonya, 26 Ekim 2010, par.38

Selçuk ve Asker/Türkiye, 24 Nisan 1998 Ümmühan Kaplan/Türkiye,20 Mart 2012

Kutcherenko/Ukrayna, 4 Mayıs 1999 Altunay/Türkiye, 17 Nisan 2012

Brusco/İtalya, 6 Eylül 2001 Müdür Turgut ve Diğerleri/Türkiye, 6 Mart2013

Günaydın/Türkiye,25 Nisan 2002 Zihni/Türkiye, 29 Kasım 2016

Zarakolu/Türkiye, 5 Aralık 2002 Köksal/Türkiye, 6 Haziran 2017

Nogolica/Hırvatistan, 5 Eylül 2002

Azinas/Kıbrıs, 28 Nisan 2004

Nuri Kurt/Türkiye, 29 Kasım 2005

İçyer/Türkiye, 12 Ocak 2006

Sürmeli/Almanya, 8 Haziran 2006

Matijasevic/Sırbistan, 19 Eylül 2006

A ve Diğerleri/Birleşik Krallık, 19 Şubat 2009

Daneshpayeh/Türkiye, 16 Temmuz 2009

AYM Kararları

Bireysel Başvuru Kararları

2012/13 (Güher Ergun ve Diğerleri)

- 2012/239 (Ramazan Aras)
2012/348 (Fikret Eskin)
2012/403 (Ayşe Zıraman ve Cennet Yeşilyurt)
2012/752 (Serpil Kerimoğlu ve Diğerleri)
2012/850 (Mehmet Ali Emir ve Diğerleri)
2012/946 (Bayram Gök)
2012/1027(Necati Gündüz ve Recep Gündüz)
2012/254 (Ümit Ata)
2012/1137(Murat Narman)
2012/1158 (Firat Aslan ve Hebat Aslan)
2012/1181 (Mehmet Şerif Ay)
2013/577 (Halkevleri Dernekleri ve İlknur Birol)
2013/614(Murat İslamoğlu)
2013/1123 (Adnan Oktar (3))
2013/1145 (Metin Polat)
2013/2414 (B.U. Başvurusu)
2013/ 3667 (Emel Kaynar ve Diğerleri)
2013/5680 (Aslı Kırmızı Demirseren)
2013/6314(Tayyibe Özkantaş)
2013/6319 (Cemil Danışman)
2013/6367 (Mehmet Seyfi Oktay)
2013/6576 (Zeki Bingöl (2))
2014/4777 (Erdal Önder)
2014/5890 (Hamza Ali Temiz ve Hasan Dağ)
2014/7274 (Burhan Seçilir)
2014/8843 (Büyük Birlik Partisi ve Saadet Partisi)
2014/12874 (Abdullah Gencer)
2014/12984 (Ümit Yalçın)
2014/13319 (Yüksel Bozkurt)
2014/13367 (Ayşe Sena Sezgin Arslan)
2014/14061 (Hikmet Koper ve Diğerleri)
2014/16838 (Mehmet Fatih Yiğit ve Diğerleri)
2014/18842 (Ömer Aslan)
2015/8046 (Mehmet Baransu)
2015/144 (Hidayet Karaca)
2015/2037 (Z.M ve I.M. Başvurusu)
2015/14566 (K.S)

İptal Kararları

2 Aralık 2016 Tarih ve E.2016/171, K.2016/164

12 Ekim 2016 Tarih ve E.2016/166, K.2016/159

12 Ekim 2016 Tarih ve E.2016/167, K.2016/160

2 Kasım 2016 Tarih ve E.2016/172, K.2016/165

Danıştay Kararları

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 18 Şubat 2016 Tarih ve E.2015/2933, K.2016/326

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 26 Mart 2014 Tarih ve E.2013/4602, K.2014/1220
Sayılı Karar

Danıştay 15. Daire, 27 Haziran 2013 Tarih ve E.2011/15464, K.2013/5316

Danıştay 10.Daire, 27 Mayıs 2009 Tarih ve E.2008/11150, K.2009/5084

İdare Mahkemesi Kararları

Trabzon İdare Mahkemesi, 8. Eylül 2016 Tarih ve E.2016/1113, K. 2016/1046

İstanbul 9. İdare Mahkemesi, 6 Aralık 2016 Tarih ve E. 2016/2199, Karar. 2016/1981.